

Vilniaus universitetas
Komunikacijos fakultetas
Knygotyros ir dokumentotyros institutas

Laura Vancevičienė
Knygotyros studijų programos studentė

**VILNIAUS UNIVERSITETO ISTORINIŲ RINKINIŲ GRAŽINIMO AKCIJA
(1956–1959)**

MAGISTRO DARBAS

Vadovė dr. A. Braziūnienė

Vilnius, 2007

Vancevičienė, Laura

Va 268 Vilniaus universiteto istorinių rinkinių gražinimo akcija (1956-1959): magistro darbas / Laura Vancevičienė; mokslinis vadovas dr. A. Braziūnienė; Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakultetas. Knygotyros ir dokumentotyros institutas. – Vilnius, 2007. – 51 lap. – Mašinr. – Santr. angl. – Bibliogr.: p. 44-49 (86 pavad.).

UDK 002.2 (475.5) (091)

Kilnojamųjų kultūros vertybių judėjimas, spaudos paveldo istorija, istoriniai rinkiniai

Magistro *darbo objektas* – Vilniaus universiteto istorinių rinkinių gražinimo 1956–1959 m. akcija. *Darbo tikslas* – remiantis publikuotais ir nepublikuotais šaltiniais susisteminti, apibendrinti ir rekonstruoti senųjų Vilniaus universiteto rinkinių gražinimo akciją 1956–1959 m. bei, remiantis šia rekonstrukcija, atskleisti ir įvertinti akcijos reikšmę Lietuvos kultūrai bei platesniame regioniniame kontekste. Nesant nė vieno apibendrinančio darbo šia istorine ir knygotyryne tema, šis magistro darbas yra aktualus tiek knygotyrai, tiek ir bendrajai kultūros istorijai. *Darbo uždaviniai*: susisteminti Vilniaus universiteto bibliotekos turtų išvežimo į Rusiją istoriografinius šaltinius; pateikti L. Vladimirovo akcijos sumanymo ištakų ir priežasčių analizę, rekonstruoti istorinių Vilniaus universiteto rinkinių gražinimo iš Maskvos, Kijevo, Lvovo ir Charkovo bei Leningrado eigą; įvertinti L. Vladimirovo akcijos reikšmę XX–XXI a. spaudos paveldo judėjimo kontekste.

Naudojantis istoriniu, interpretaciniu ir empirinės analizės *metodais*, darbe prieita prie *išvadu*, kad L. Vladimirovo įvykdyta akcija yra išskirtinis, beprecedetinis ir pagarbos vertas įvykis Lietuvos kultūros istorijoje. Darbe nustatyta, kad ne visos senosios knygos sugrįžo į Vilniaus universiteto biblioteką, dalis jų iki šiol yra Rusijos bei Ukrainos bibliotekose, todėl rekomenduotini tolesni šios temos tyrimai.

Magistro darbas *gali būti naudingas* knygotyros srities mokslininkams, kultūros paveldo judėjimo specialistams, knygotyros studentams, besidomintiems Lietuvos spaudos paveldo istorija.

TURINYS

Įvadas.....	4
1. Vilniaus universiteto bibliotekos turtų judėjimas kultūros vertybių judėjimo kontekste.....	10
1.1. Vilniaus universiteto bibliotekos turtų išvežimo į Rusiją istorija.....	10
1.2. Levo Vladimirovo akcijos sumanymo ištakos ir priežastys.....	14
2. Vilniaus universiteto bibliotekos istorinių rinkinių gražinimo akcijos rekonstrukcija.....	18
2.1. Gražinimas iš Maskvos.....	19
2.2. Gražinimas iš Kijevo.....	22
2.3. Gražinimas iš Lvovo ir Charkovo.....	25
2.4. Gražinimas iš Leningrado.....	28
2.5. <i>Bibliotheca Academiae Vilnensis</i> fondas Vilniaus universiteto bibliotekoje.....	36
3. L. Vladimirovo akcijos reikšmė XX–XXI a. kultūros paveldo judėjimo kontekste.....	38
3.1. Kilnojamų kultūros vertybių judėjimo teoriniai aspektai.....	39
3.2. Kilnojamojo kultūros paveldo gražinimo pavyzdžiai kitose valstybėse.....	40
Išvados.....	43
Bibliografinių nuorodų sąrašas	44
Santrauka.....	50

ĮVADAS

Kiekviena tauta didžiuojasi savo sukurtomis meno, mokslo ir kultūros vertybės. Bet ne visada šios vertybės išlieka mažos tautos pasididžiavimu. Galima drąsiai teigti, kad kultūros vertybių paieška ir jų gražinimas yra opi kiekvienos mažos tautos problema. Nes mažos tautos dažnai yra didžiųjų tautų imperijų, karalysčių ar kitokių politinių sąjungų sudėtyje, kas lemia „mažesnių ir silpnesnių“ engimą, kultūrinių ir istorinių paminklų niokojimą, tautinės savimonės žlugdymą ir apskritai tautinio identiteto praradimą.

XX amžius kelis kartus pertvarkė Europos politinį žemėlapi, vieną kart mažoms Europos tautos galimybes atimdamas, kitą kart – jas suteikdamas. Lietuvai 1990 m. kovo mėn. 11 d. atgavus nepriklausomybę, šalia politinių, karinių, ekonominių, socialinių problemų, nuošalyje nebuvo paliktas ir kultūros vertybių gražinimo klausimas. Kalbant apie Lietuvos kultūros vertybių gražinimą, būtina akcentuoti, kad čia turimas omenyje kultūros vertybių gražinimas iš buvusios Rusijos imperijos ir Sovietų Sąjungos. Kultūros turtų paieška ir gražinimas iš kitų valstybių šiame darbe nebus aptariamas, o tik kai kuriais atvejais paminimas ar naudojamas kaip palyginimas.

Dar 1991 m. tarp atkurtos nepriklausomos Lietuvos Respublikos ir tuometinės Sovietų Sąjungos vyriausybių sudaryta derybų komisija bandė derėtis dėl kultūros turtų gražinimo iš Sovietų Sąjungos, tačiau 1991 m. Maskvoje įvykęs pučas pakeitė visą situaciją. Nežiūrint į tai, kultūros vertybių gražinimo klausimas niekada nebuvo užmirštas. Lietuvos mokslininkai, istorikai, menotyrininkai dirbo archyvuose, rinko medžiagą bei kėlė klausimą dėl istorijos, meno ir kultūros turtų gražinimo. Pasaulyje kilnojamųjų vertybių gražinimo aktas nėra dažnas reiškinys, todėl šis klausimas lieka opus ir šiandien. Galima būtų „burnoti“ dėl per mažai dedamų pastangų ar entuziazmo ir užsispyrimo stokos, apeliuoti į tarptautines konvencijas, tokias kaip *Unesco kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu konvencija*, priimta 1954 m. gegužės 14 d. Hagoje, kuria didžiosios pasaulio valstybės pasiryžo imtis visų įmanomų priemonių kultūros vertybėms apsaugoti. Lietuvos Respublika šią konvenciją ir jos protokolą ratifikavo 1998 m. kovo 17 d., prisijungimo dokumentus deponavo nuo 1998 m. liepos 24 d., o pati konvencija įsigaliojo 1998 m. spalio 27 d. Taip pat 1970 *Unesco nelegalaus kultūros vertybių įvežimo, išvežimo ir nuosavybės teisės perdavimo uždraudimo priemonių konvencija*, priimta Unesco Generalinės Konferencijos šešioliktoje sesijoje, Paryžiuje, 1970 m. lapkričio 14 d., kuria pasaulio šalys, įsitikinusios, kad kiekviena valstybė privalo apsaugoti savo teritorijoje esančias kultūros vertybes nuo vagystės, slaptų neteisėtų kasinėjimų ir nelegalaus išvežimo ir, siekiant išvengti šių pavojų, kiekviena valstybė turi prisiimti vis didesnius moralinius įsipareigojimus gerbti tiek savąjį, tiek ir kitų tautų

kultūros paveldą, turėtų užtikrinti, kad laikysis visuotinai pripažintų moralės principų. Lietuvos Respublika šią Paryžiaus konvenciją ratifikavo 1998 m. kovo 17d., ratifikaciniai raštai deponuoti nuo 1998 m. liepos 27 d., o pati konvencija įsigaliojo 1998 m. spalio 27 d. Bet dažniausiai kultūros, meno, istorijos vertybių gražinimo klausimas paliekamas užkariautojos ir nuskriaustosios valstybės dvišalėms derybos. Todėl šio *darbo objektas* – Vilniaus universiteto istorinių rinkinių gražinimo 1956–1959 m. rekonstrukcija yra išskirtinis tuo, kad bus rekonstruojama akcija, kuriai sunkiai rastume atitikmenų Lietuvos kultūros istorijoje ir, drįstume teigti, bendroje pasaulinėje kultūros istorijoje. Levo Vladimirovo senojo Vilniaus universiteto bibliotekos fondų knygų gražinimo akcija yra išskirtinė dar ir tuo, kad chronologinės ribos – 1956–1959 m. – priklauso tuometiniam Sovietų Sąjungos režimui, kuomet visur buvo jaučiamas geležinės kontrolės jungas. Taip pat norėtume atkreipti dėmesį, kad tolesnėje darbo dalyse, rekonstruojant senųjų Vilniaus universiteto rinkinių gražinimo akciją, kai kuriais atvejais šios chronologinės ribos sieks 1960–1961 m. bei 1963 m., kuomet buvo tęsiami rekonstruojamo laikotarpio metu pradėti darbai, tačiau priešingai, nei nagrinėjamoju laikotarpiu, nebebuvo pasiekta reikšmingų rezultatų.

Darbo tikslas – remiantis publikuotais ir nepublikuotais šaltiniais susisteminti, apibendrinti ir rekonstruoti senųjų Vilniaus universiteto rinkinių gražinimo akciją 1956–1959 m. bei, remiantis šia rekonstrukcija, atskleisti ir įvertinti akcijos reikšmę Lietuvos kultūrai bei platesniame regioniniame kontekste. *Darbo uždaviniai* yra šie: 1) susisteminti Vilniaus universiteto bibliotekos turtą išvežimo į Rusiją istoriografinius šaltinius; 2) pateikti L. Vladimirovo akcijos sumanymo ištakų ir priežasčių analizę, 3) rekonstruoti senųjų Vilniaus universiteto rinkinių gražinimo iš Maskvos, Kijevo, Lvovo ir Charkovo bei Leningrado eigą; 4) įvertinti L. Vladimirovo akcijos reikšmę XX–XXI a. spaudos paveldo judėjimo kontekste.

Apžvelgus pabirą šio įvykio istoriografiją, kurią didžiąja dalimi sudaro pranešimai ir pasakojamo ar atsiminimų pobūdžio straipsniai spaudoje bei keletas paminėtų faktų paties L. Vladimirovo darbuose, buvo nustatyta, kad nėra nė vieno apibendrinančio darbo šia istorine ir knygotyrene tema. Todėl dėl nurodytų priežasčių šis magistro darbas yra aktualus tiek knygotyrai, tiek ir bendrajai kultūros istorijai. Šis darbas nagrinėja vieną iš kilnojamojo kultūros paveldo vertybių gražinimo objektų. Darbo problematika tampa aktuali dėl šiuo metu pasaulyje vyraujančių kultūros paveldo gražinimo tendencijų ir įvykdytų kultūros paveldo objektų gražinimų, apie kuriuos plačiau bus kalba šio darbo trečiojoje dalyje. Taip pat darbo problematika išskirtinė tuo, kad šiame darbe tiriamas kultūros vertybių – senųjų Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių – gražinimas, įvykęs maždaug prieš penkiasdešimt metų. Žinant tuometinę kultūros situaciją buvusioje Sovietų Sąjungoje, drąsiai galima kalbėti apie fenomenalų dalyką. Darbo problema svarbi knygotyriui

požiūriu, nes kalbama apie spaudos paveldą ir spaudos paveldo istoriją, kurie yra vieni iš pagrindinių knygotyros tyrimo objektų.

Darbe naudoti *tyrimo metodai*: 1) istorinis, 2) interpretacinis, 3) empirinės analizės. Istorinis tyrimo metodas buvo pasirinktas siekiant pateikti bendrą istorinių Vilniaus universiteto rinkinių gražinimo akcijos rekonstrukciją, o empirinės analizės metodai reikalingi, norint atskleisti kultūros reiškinius ir juos įvertinti. Kokybiniais metodais, tokiais kaip interviu, rankraštinių dokumentų, žiniasklaidos analizė, surinkti duomenys yra aprašomojo pobūdžio. Rankraštiniai archyviniai dokumentai suteikė daug faktinės medžiagos, kiekvieno laikmečio žiniasklaida atspindi realią situaciją, kuri formuoja skaitytojų nuomonę, o interviu tyrimo metu sužinoti faktai suteikė papildomos informacijos, reikalingos tyrimo duomenims papildyti bei juos patikrinti. Buvo pasirinktas nestruktūruotas interviu, kadangi tai – tinkamas kelias aprašyti praeities veiksmus ir įvykius. Be to, kaip jau buvo minėta anksčiau, apie šią rinkinių gražinimo akciją medžiagos bei tikrais istoriniais faktais paremtų tyrinėjimų nėra daug arba beveik nėra, todėl gyvų to meto liudininkų – respondentų atsiminimai yra labai svarbūs ir reikšmingi. Darbe naudotus šaltinius galima išskirti į dvi grupes: 1) publikuoti šaltiniai ir literatūra ir 2) nepublikuoti šaltiniai. Publikuotus šaltinius bei literatūrą sudaro Lietuvos, išeivijos ir užsienio spaudoje skelbti straipsniai apie L. Vladimirovą ir jo iniciuotą Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimą, L. Vladimirovo darbai apie Vilniaus universiteto biblioteką bei kultūros istorikų ir politikų straipsniai apie bendrą Lietuvos kultūros paveldo situaciją ir kultūros vertybių judėjimo apžvalgos. Nepublikuotus šaltinius sudarė Vilniaus universiteto ir Lietuvos mokslų akademijos archyvų bylos bei nestruktūrizuoti interviu su senųjų Vilniaus universiteto rinkinių gražinimo akcijos dalyviais.

Istoriografija. Vienos bendros ir visą Vilniaus universiteto rinkinių gražinimą akciją aprašančios publikacijos kol kas nėra skelbta, tačiau yra paties L. Vladimirovo prisiminimų pobūdžio straipsnių [73; 74; 76; 78; 81], kuriuose trumpai pristatomas istorinių Vilniaus universiteto bibliotekos knygų gražinimas iš įvairių tuometinės Sovietų Sąjungos bibliotekų, minimi reikšmingesni L. Vladimirovo gražinimo akcijos įvykiai, didelės vertės Vilniaus universitetui ir Lietuvos kultūrai turintys gražinti senieji spaudiniai, akcijoje dalyvavę asmenys. Visi šie atsiminimų straipsniai suteikė bendro pobūdžio medžiagos apie akcijos atmosferą ir pasiektus rezultatus. Taip pat apie Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimą buvo skelbti trumpi pranešimai dienraštyje „Tiesa“ [75], „Советская Литва“ [82; 83], savaitraštyje „Literatūra ir menas“ [70; 71] lietuvių ir rusų kalbomis. Šie straipsniai ir informaciniai pranešimai daugiausia spausdinti sovietiniais laikais. Nepriklausomoje Lietuvoje pasirodė nemažai interviu pobūdžio straipsnių apie L. Vladimirovą ir jo nuopelnus [20; 21; 25; 29; 45; 84], taip pat jo amžininkų ir Vilniaus universiteto rinkinių gražinimo akcijų dalyvių prisiminimai [24; 38]. Visi šie darbo autorės

peržiūrėti straipsniai skirti bendrai istorinių Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimo apžvalgai. Tai publicistinio pobūdžio straipsniai, todėl juose plačiau ir išsamiau neformuluojamos tam tikros problemos ar temos. Straipsniai teikia bendros informacijos apie šią akciją, įvardina akcijos reikšmę, supažindina su L. Vladimirovo pamąstymais, lūkesčiais, įvertinimais.

Reikšmingesnės mokslinio tyrimo atžvilgiu būtų paties L. Vladimirovo publikacijos apie Vilniaus universiteto biblioteką [79], taip pat Vilniaus universiteto bibliotekos metraščiai [52; 53; 54], kuriuose daug istoriniais ir archyviniais faktais paremtų duomenų, mokslinių apibendrinimų. Iš mokslinio tyrimo straipsnių išskirtume Irenos Petrauskienės apžvalgą apie iš Ukrainos mokslų akademijos bibliotekos Kijeve gražintus rinkinius [55], kurioje, naudojant bibliografinius metodus, pristatomos ir sisteminamos gražintos Vilniaus universiteto knygos, lyginamos su iki išvežimo buvusiomis knygomis pagal išlikusius senuosius Vilniaus universiteto bibliotekos katalogus, įvertinama jų gražinimo reikšmė Vilniaus universitetui ir visai Lietuvos kultūrai. Be to, straipsnyje aptariama rinkinių vertė tiek kiekybiniu, tiek ir kokybiniu principu, nurodant ne tik kiek, bet ir kokios knygos gražintos Vilniaus universitetui (pirmieji mokslo ir grožinės literatūros atstovų rinkiniai, žymesnių mokslo ir literatūros klasikų leidiniai, Vilniaus universiteto profesorių auklėtinių darbai). Anot straipsnio autorės, iš Ukrainos mokslų akademijos bibliotekos Kijeve gražintos kolekcijos galima atsekti knygų gavimo šaltinius. Ši medžiaga yra svarbi analizuojant bibliotekos senųjų fondų susidarymą, o taip pat tuometinės Lietuvos kultūros gyvenimą ir vyravusias skaitymo tendencijas. Rekonstruojant Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimą, I. Petrauskienės straipsniu [55] buvo remtasi kaip rimtu ir patikimu šaltiniu, nes daugiau tiriamojo pobūdžio straipsnių apie iš Sovietų Sąjungos bibliotekų gražintus Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinius nėra.

Paminėtinas būtų ir L. Vladimirovo polemisinis straipsnis su rusų žurnalistu Aleksejumi Rastorgujevu [80], kuris svarbus tiek pristatant Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimą, tiek ir kalbant apie meno ir kultūros vertybių neteisėtą judėjimą, prievartinį konfiskavimą ir jų gražinimą. Rusų žurnalistas A. Rastorgujevas savo straipsnyje [59] kelia klausimą apie tai, ar Rusija neturėtų gražinti Vokietijai visų kultūros vertybių, išvežtų kaip trofėjiniai rinkiniai pasibaigus Antrajam pasauliniam karui. Rusų žurnalisto keliamas klausimas tapo svarbus L. Vladimirovui dėl jo paties prieš keletą dešimtmečių vykdytos Vilniaus universiteto rinkinių gražinimo akcijos. Straipsnis išspausdintas 1991 m. birželio 28 d., o Vladimirovas 1992 m. parašė atsaką [81]. Tai laikotarpis po Sovietų Sąjungos žlugimo, kai garsiau prabilta ne tik apie politinius ar ekonominius įvykius, bet pradėtas kelti ir kultūros vertybių gražinimo klausimas. Straipsnis papiktino L. Vladimirovą tuo, kad Rusija svarsto galimą trofėjinių rinkinių gražinimą Vokietijai, o užmiršo V. I. Lenino 1918 m. lapkričio 19 d. dekretą dėl kultūros vertybių gražinimo Lietuvai, kuriame

nurodoma, kad **nepriklausomai** nuo išvežimo laikotarpio, vertybės privalo būti gražintos Lietuvai. Toliau straipsnyje L. Vladimirovas pateikė Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimo akcijos istoriją ir retoriškai klausė, „ar kada nors teisybė nugalės“ [81]. Šio straipsnio apibendrinimas pagrindžia šio darbo aptariamą problematiką, kad Vilniaus universiteto rinkinių gražinimas buvo svarbus L. Vladimirovui kaip knygos žinovui ir kaip žmogui, mylėjusiam knygą.

Pažymėtina, kad iš dvidešimties darbo autorės peržiūrėtų straipsnių apie Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimą net vienuolika iš jų yra paties buvusio Vilniaus universiteto bibliotekos direktoriaus L. Vladimirovo. L. Vladimirovas savo prisiminimus aprašo praėjus dešimčiai [74], dvidešimčiai metų [73; 76] po rinkinių gražinimo, vadinasi, tai pagrindžia šios akcijos svarbą jam kaip žmogui, kaip kultūros puoselėtojui ir knygos žinovui. Kitų autorių domėjimasis šiuo klausimu nebuvo sisteminis, nebandyta kaupiamų žinių apibendrinti. Be to, straipsniuose pateikiami duomenys labai skiriasi, tai leidžia manyti, kad autoriai naudojami skirtingos kilmės šaltiniais.

Gilindamiesi į Vilniaus universiteto bibliotekos turtą išvežimo XIX–XX a. istorinę situaciją, daugiausia rėmėmės L. Vladimirovo veikalais bei jo straipsniais apie Vilniaus universiteto biblioteką [79; 80], taip pat istorinius faktus palyginome su M. Brensztejno Vilniaus universiteto bibliotekos apžvalga [26].

Naudotos literatūros dalį sudarytų mokslininkų, kultūros paveldo specialistų, kultūros žinovų ir politikų apžvalginiai ir diskusiniai straipsniai apie Lietuvos kultūros paveldą bei kilnojamojo kultūros paveldo vertybių judėjimą ir jų gražinimą [22; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 42; 43; 50; 85]. Kadangi mūsų darbo tema sietina su spaudos paveldo vertybių judėjimu, šie straipsniai buvo naudingi bendros kultūros paveldo vertybių judėjimo situacijos suvokimui ir įvertinimui. Kaip savarankiškas, vienas reikšmingesnių kultūros vertybių judėjimo apžvalgai skirtų darbų laikytinas Z. Kiaupos veikalas [44], kur sistemiškai vienoje vietoje nurodomos kilnojamojo kultūros paveldo užsienyje rūšys, kultūros vertybių judėjimas, aptariamas bendrasis kultūros paveldas ir jo samprata, pristatomos Lietuvos kilnojamojo paveldo kultūros vertybių kelionės, Lietuvos pastangos susigražinti prarastas kilnojamasias kultūros vertybes. Šioje monografijoje pristatomas ir mūsų tiriamasis objektas, todėl šis veikalas naudingas kaip struktūrizuotos informacijos šaltinis, teikiantis nuorodų tolesniam tyrimui ir galimiems paieškos šaltiniams. Taip pat prarastų kultūrinių vertybių klausimui svarbiu laikytinas lenkų teisininko ir politiko W. Kowalskio straipsnis [50], apibrėžiantis kultūros paveldo gražinimo sąvokas iš teisinės pusės, bei menotyrininko P. Galaunės apžvalga [30] ir pamąstymai lietuvių spaudoje prieš Antrąjį pasaulinį karą apie tuometinės Lietuvos vyriausybės darbus kultūros vertybių iš Rusijos gražinimo klausimu [31; 32; 33; 34; 35; 36]. Rekonstruojant

istorinių Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių grąžinimo akciją, empirinės analizės metodikos atžvilgiu naudotasi Egidijos Ramanauskaitės darbu [58].

Kadangi tyrimo objektas siejamas su prieš 50 metų įvykusia akcija ir vertinamas iš dabartinės kultūros paveldo judėjimo situacijos taško, tai nulėmė ir darbo struktūrą. Pirmojoje darbo dalyje pristatoma Vilniaus universiteto bibliotekos turtų išvežimo į Rusiją istorija bei apibendrinamos L. Vladimirovo akcijos sumanymo ištakos ir priežastys. Antroji darbo dalis skiriama istorinių Vilniaus universiteto rinkinių grąžinimo akcijos rekonstrukcijai, apibendrinant kiekvieną rinkinių grąžinimo akcijos dalį, o dalies pabaigoje pateikiant bendrą grąžintų spaudinių vaizdą Vilniaus universiteto bibliotekoje. Trečiojoje dalyje, remiantis kultūros paveldo terminais ir sąvokomis, apžvelgiama spaudos paveldo situacija Lietuvoje ir siekiama įvertinti L.Vladimirovo akcijos reikšmę XX–XXI a. kultūros paveldo judėjimo kontekste.

1. VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKOS TURTŲ JUDĖJIMAS KULTŪROS VERTYBIŲ JUDĖJIMO KONTEKSTE

Kaip teigia Zigmantas Kiaupa [44, p. 13], „viena iš prigimtinių kilnojamųjų kultūros vertybių savybių yra jų judėjimas, kilnojimas. Laiškai ir dokumentai siunčiami bei skelbiami tam, kad su jais susipažintų adresatai, knygos spausdinamos, kad jas skaitytų, meno kūriniai parduodami, žiūrimi, jais gėrimasi, jie įsigijami.“ Kilnojamųjų kultūros vertybių judėjimas nuolat vyko ir vyksta. Jei toks kultūros vertybių judėjimas įvardijamas kaip legalus, jis priskiriamas natūraliems reiškiniams ar, kitais žodžiais tariant, prekybiniais – mainų – kolekcionavimo santykiams. Tačiau dažniau kilnojamosios kultūros vertybės yra vagiamos, grobiamos, išvežamos prievartos būdu ir nebegražinamos į jų pirmines ir teisėtas saugojimo vietas, pasisavinamos ir tampa kitos valstybės institucijų ar valstybės piliečių privačia nuosavybe. Tai – prievartinis kilnojamųjų kultūros vertybių judėjimas. Taip pat kultūrinės vertybės pražūva per karus, marus, sukilimus, represijas, yra naikinamos dėl išsilavinimo stokos, žemos kultūros lygio ar nepagarbos svetimai kultūrai. Tuomet kultūros turtai sunaikinami amžiams, ir apie tai, kad jie kadaise egzistavo, „mena“ nebent archyvai ar trumpa žmonių atmintis.

Kalbant apie Lietuvos kilnojamą kultūros paveldą, ir ypačingai apie spaudos paveldą, svarbus kilnojamo spaudos paveldo rūšies epicentras yra Vilniaus universiteto biblioteka, įkurta dar 1570 m. prie Vilniaus jėzuitų kolegijos ir šimtmečius išlikusi seniausia ir viena reikšmingiausių senųjų spaudinių ir rankraščių fondų požiūriu Lietuvos knygų saugykla dabartinės Lietuvos teritorijoje, o taip pat viena iš seniausių tuometinės Lietuvos – Lenkijos, vėliau Rusijos imperijos, praėjusiame amžiuje ir SSRS imperijos bibliotekų. Deja, Vilniaus universiteto biblioteka neišvengė žiauraus kilnojamųjų kultūros vertybių judėjimo – neteisėto knygų rinkinių išvežimo likimo. Sukaupusi Lietuvos kunigaikščių ir žymiausių didikų knygų kolekcijas, Vilniaus universiteto biblioteka buvo ne kartą grobstyta ir naikinta, nes bibliotekoje saugomi turtai turėjo neįkainojamą vertę moksliniu, kultūriniu ir politiniu požiūriu. Todėl šios darbo dalies skyriuje mūsų temai svarbus ir aktualus tampa Vilniaus universiteto bibliotekos turtų išvežimo istorijos aptarimas.

1. 1. VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKOS TURTŲ IŠVEŽIMO Į RUSIJĄ ISTORIJA

Kaip nurodo L. Vladimirovas [80, p. 5], dažniausiai viduramžių universiteto bibliotekos pradinį fondą sudarydavo kokio nors bibliofilo kolekcija. Ne išimtis ir Vilniaus universiteto biblioteka. 1569 metais Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus kvietimu į Lietuvą atvyko jėzuitai, kurie 1570 metų liepos 17 dieną atidarė kolegiją ir prie jos įkūrė biblioteką.

Bibliotekos pagrindą sudarė Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Žygimanto Augusto bei Vilniaus vyskupo sufragano Georgijaus Albinijaus rinkiniai (iš viso 2500 t.) [80]. Vilniaus vyskupo knygų kolekcijoje buvo nemaža dalis antikinės literatūros klasikų, o Žygimanto Augusto knygų kolekcija pasižymėjo kaip viena turtingiausių ne vien Rytų Europoje, ji galėjo prilygti bet kuriai to meto Vakarų Europos apsišvietusių vadovų bibliotekai [80, p. 7]. Praėjus devyneriems metams nuo Jėzuitų kolegijos įkūrimo, karalius Steponas Batoras 1579 metų balandžio 1 dieną pasirašė privilegiją ir Vilniaus jėzuitų kolegija buvo perorganizuota į universitetą, o jos biblioteka tapo universiteto biblioteka. Visą universiteto gyvavimo laiką bibliotekos fondai buvo papildomi katalikų bažnyčios hierarchų bei Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės didikų, jautusių pareigą paremti Vilniaus universiteto biblioteką, privačiomis kolekcijomis. 1580 metais miręs Vilniaus vyskupas ir universiteto steigėjas V. Protasevičius testamentu universitetui paliko keletą tūkstančių knygų. 1655 m. Lietuvos kancleris Kazimieras Leonas Sapiega universiteto bibliotekai paliko 3000 tūkst. knygų kolekciją, kurioje buvo inkunabulų ir kitų unikalių leidinių. Taip pat Vilniaus universiteto bibliotekos fondai buvo papildomi Akademijos spaustuvės knygomis. Dėl šios priežasties bibliotekoje saugomi fondai buvo turtingi. Aukščiau nurodyti istoriniai faktai duoda pagrindo teigti, kad XVI–XVII a. Lietuvos aukštuomenė buvo išsilavinus ir puikiai suvokianti mokslo ir knygos – kaip žinių šaltinio reikšmę ir įtaką valstybėje. Lietuvos valstybė buvo įsijungusi į to meto Europos kultūros gyvenimą ir buvo visavertė šio kultūrinio gyvenimo dalyvė. 1773 m. Vilniaus universiteto bibliotekos fondus sudarė 11 000 tomų [46]. Tačiau bibliotekai augti trukdė karai, gaisrai ir grobstymai, todėl daug universiteto bibliotekos knygų atsidūrė Rusijoje, Lenkijoje, Švedijoje bei kitų šalių bibliotekose.

Dalis bibliotekos turtų buvo išvežta ar kitu būdu pagrobta dar prieš 1832 m. Vilniaus universiteto uždarymą. 1665 m. rugsėjo mėnesį Rusijos caro kariuomenė užėmė Vilnių. Miestas smarkiai nukentėjo nuo apgulties, kovų sukeltų gaisrų. Jėzuitai, nujausdami galimas karo pasekmes, evakavo iš Vilniaus į Karaliaučių vertingiausias vertybes, jų tarpe ir bibliotekos rinkinius. Kaip nurodo L. Vladimirovas [80, p. 24], šių išvežtų knygų likimas ligi šiol neaiškus. Vežami rinkiniai galėjo patekti į švedų rankas ir tokiu būdu atsidūrė Švedijos Karalystės žemėje; po Olivos taikos¹ buvo grąžinti į Lietuvą, bet patyrė daug nuostolių kelionių atgal metu. Tačiau kad ir kokie bebūtų istorijos vingiai, šiandien Upsalos universiteto, Lundo universiteto bibliotekose, o taip pat Stokholmo karališkoje bibliotekoje esama nemažai lituanistikos knygų, tarp jų aptinkami

¹ Olivos taika (Olivos sutartis) sudaryta 1660 m. gegužės 3 d. tarp Šventosios Romos imperijos imperatoriaus Leopoldo I-ojo, Brandenburgo kurfiursto ir Prūsijos kunigaikščio Frydricho Vilhelmo, Švedijos karaliaus Karolio XI-ojo ir Abiejų Tautų respublikos karaliaus Jono Kazimiero Vazos Olivoje, netoli Gdansko Lenkijoje. Šia sutartimi karalius Jonas Kazimieras atsisakė savo pretenzijų į Švedijos sostą, kuri 1599 m. prarado jo tėvas Zigmantas Vaza. Taip pat jis pripažino Švedijos valdžią Livonijoje ir Rygoje bei Hohencolernams priklausiusios Prūsijos hercogystės suverenitetą.

inkunabulai ir paleotipai iš Žygimanto Augusto bibliotekos. Žygimanto Augusto knygų yra ir Lenkijos bibliotekose. Jų patekimo istorija į kaimyninės šalies bibliotekas taip pat paini ir verta ne vieno detektyvo.

Iki šiol be Alodijos Kaweckos–Gryczovos veikalo [41], kuris detaliai aptaria Žygimanto Augusto biblioteką – Renesanso kultūros paminklą – ir šios bibliotekos „išsibarstymą“ po įvairias kaimyninių valstybių bibliotekas bei privačias kolekcijas, nebuvo atlikta jokių rimtesnių tyrimų šių Vilniaus universiteto rinkinių išvežimo klausimu. L. Vladimirovas, rašydamas apie Vilniaus universiteto biblioteką, rėmėsi M. Brensztejno, M. Balińskio ir kitų didžia dauguma lenkų mokslininkų darbais.

Didžiausi Vilniaus universiteto bibliotekos turtų išvežimai vyko XIX a. ir XX a. pr. Kaip žinia, Rusijos imperatorius Nikolajus I., bausdamas Lietuvos valstybę už jos dalyvavimą 1831 m. sukilime, 1832 m. gegužės 1 d. įsakymu uždarė senąjį „maištingąjį“ Vilniaus universitetą. Tai buvo ne tik skaudus nuostolis kultūros ir mokslo gyvenimui Lietuvoje, bet ir bibliotekininkystei bei bibliografijai vystytis. Beveik visas Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų kraštas faktiškai liko be centrinės kultūros ir švietimo įstaigos ir knygų saugyklos. Imperatoriaus 1832 m. gegužės 1 d. įsakyme dėl Vilniaus universiteto uždarymo buvo nurodyta du šio universiteto fakultetus – medicinos ir teologijos – perorganizuoti į akademijas: Medicinos fakultetą į Medicinos – chirurgijos akademiją, o Teologijos fakultetą – į Dvasinę akademiją. Tarp dviejų akademijų buvo padalinti ir bibliotekos fondai. Medicinos – chirurgijos akademijai atiteko apie 16 tūkstančių tomų, daugiausia mokslinės medicinos, gamtos ir tikslųjų mokslų literatūros knygų, o Dvasinė akademija gavo maždaug apie 20 tūkstančių teologinės ir humanistinės literatūros. Likusi dalis buvo perduota Baltarusijos švietimo apygardai (apie 9 tūkstančius tomų), taip pat Charkovo (4321 t.) ir Kijevo (7653 t.) universitetams [26; 79]. Tačiau maištingoji studentija Vilniuje nenurimo, todėl caro vyriausybė įsakė uždaryti ir šias dvi akademijas. 1840 m. Vilniuje buvo uždaryta Medicinos chirurgijos akademija, kuri 1842 m. buvo prijungta prie Kijevo universitetą. 1844 m. Vilniuje uždaryta Katalikų dvasinė akademija ir perkelta į Peterburgą. Turtingi senojo Vilniaus universiteto bibliotekos fondai buvo išskirstyti po Rusijos mokslo įstaigas, o tų fondų dalis – 20 tūkstančių tomų, kartu su Dvasine akademija buvo perkelti į Peterburgą.

Apie 1914 m. Kijevo universiteto biblioteka, kuomet Vilniaus universiteto biblioteka buvo uždaryta, gavo iš grafo Mykolo Butenjevo – Chreptovičiaus bibliotekos 20.000 tomų buvusio Lietuvos kanclerio ir Lietuvos Edukacinės Komisijos pirmininko Joakimo Liūtauro Chreptovičiaus² su ta sąlyga, kad ši kolekcija bus gražinta į Vilnių, kai ten atsidarys universitetas. Deja, šis rinkinys

² Joakimas Liūtauras Chreptavičius (1729-1812) – žymus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės veikėjas, bibliofilas.

nėra gražintas iki šiol. Vilniaus universiteto biblioteka bandė šį rinkinį susigražinti 1957 m., bet derybos dėl knygų gražinimo nutrūko. Dabar didžioji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybės veikėjo ir bibliofilo knygų kolekcijos dalis saugoma Ukrainos mokslų akademijos bibliotekoje Kijeve, kita dalis yra Rusijos nacionalinėje bibliotekoje Sankt Peterburge ir vaizduojamosios dailės muziejuje Maskvoje. Atskirų knygų yra Vilniaus universiteto, Lietuvos mokslų akademijos ir kitose bibliotekose. Ši kolekcija svarbi tuo, kad tai buvo tuometinio aristokrato bibliofilo biblioteka, kurios fondus sudarė antikos autorių leidiniai lotynų ir graikų kalbomis, klasikinė prancūzų ir italų literatūra, Švietimo epochos leidiniai, kolekcijoje buvo rankraščių rinkinys, raižinių, žemėlapių.

Kartu su Vilniaus universiteto bibliotekos knygomis 1844 m. į Peterburgą buvo išvežtas ir Vilniaus universiteto archyvas, rinktas nuo jėzuitų atvykimo į Vilnių. Jame buvo dokumentai nuo seniausių laikų iki Vilniaus universiteto uždarymo 1832 m.: Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ir Lenkijos karalių suteiktos privilegijos jėzuitams, popiežių bulės, Lietuvos aristokratijos palikimai jėzuitų įstaigoms, kiti dokumentai, turintys neįkainojamą vertę Lietuvos istorijai ir jos kultūrai.

Uždarius universitetą, panaikinus akademijas, toks kultūrinis centras kaip Vilnius negalėjo egzistuoti be geros bibliotekos, todėl XIX a. viduryje, 1867 m. gegužės 24 d., buvo įkurta Vilniaus viešoji biblioteka. Vilniaus viešoji biblioteka įsikūrė senojo Vilniaus universiteto patalpose. Deja, šiai bibliotekai taip pat nebuvo lemti gyvuoti ilgai. Kitas masinis Vilniaus universiteto bibliotekos, tuomet jau Vilniaus viešosios bibliotekos fondų išvežimas įvyko 1915 metais, kai bibliotekos, o ir visos Lietuvos gyvenimą sustabdė Pirmasis pasaulinis karas ir vokiečių okupacija. Iš Vilniaus viešosios bibliotekos ir prie jos veikusio Senienų muziejaus buvo evakuotos į Maskvą rečiausios knygos, ypatingai knygos slavų kalba, tarp jų Vilniaus spaudos pradininko Pranciškaus Skorinos „Apaštalas“ (1525 m.) – pirmojo knyga, išspausdinta Vilniuje, o kartu ir visoje tuometinėje Sovietų Sąjungos teritorijoje, daugelis kitų unikumų ir muziejinių vertybių. Sovietų vyriausybė dar 1918 metais buvo priėmusi nutarimą (1918 m. lapkričio 19 d. V. I. Lenino dekretas „Dėl Lietuvos kultūros, meno ir istorinių vertybių gražinimo Lietuvos darbo liaudžiai“) gražinti kultūrinės vertybes Lietuvai, deja, prasidėjęs II Pasaulinis Karas, be to, lenkams okupavus Vilnių, kultūrinių vertybių gražinimas buvo sustabdytas.

Po atkaklių ieškojimų, Vilniaus, Maskvos, Leningrado, Kijevo ir kitų miestų istorinių archyvinių dokumentų studijavimo, susirašinėjimo su aukščiausių valstybinių institucijų ir mokslo įstaigų vadovais, kruopštaus ir pasiaukojančio darbo, Katalikų dvasinės akademijos rinkinys buvo surastas SSRS Mokslų akademijos bibliotekos fonduose. Po Didžiosios Spalio revoliucijos, uždarius Katalikų dvasinę akademiją, jos fondai kuriam laikui buvo pradingę iš akiračio, tačiau

vėliau sužinota, kad 1924 m. dvasinės akademijos knygų fondas buvo perduotas SSRS mokslų akademijos bibliotekai. Taip pat kita senojo Vilniaus universiteto fondų dalis buvo rasta Kijevo ir Charkovo universitetų bibliotekose.

Apibendrinant galima teigti, kad Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių išvežimas visada buvo susijęs su žymiais istoriniais ar politiniais įvykiais, kas pagrindžia kultūros vertybių judėjimo apžvalgų autorių dėstomas mintis [22], jog „istorijos posūkiai nulemia ne tik žmonių, bet ir jų sukurtų materialinių bei dvasinių vertybių likimą.“ Taip pat, išlikus tuometiniams archyvams, buvo žinomi išvežtų Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių kiekiai ir tų rinkinių išvežimo keliai, kas leido kultūros vertybių judėjimo klausimu besidominančius visuomenės atstovus pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu, o vėliau ir L. Vladimirovui remtis šia medžiaga ir pradėti ieškoti prarastų vertybių.

1.2. L. VLADIMIROVO AKCIJOS SUMANYMO IŠTAKOS IR PRIEŽASTYS

1958 m. rašytoje autobiografijoje L. Vladimirovas pabrėžė: „Dirbant universitete, savo nuopelnais laikau: 1. savo aktyvią veiklą siekiant universiteto biblioteką pakelti iki tarybinių mokslinių bibliotekų lygmens; 2. bibliotekininkystės katedros organizavimą ir jos jaunų dėstytojų ugdymą; 3. A. Mickevičiaus memorialinio muziejaus atkūrimą; 4. senųjų ir vertingų knygų turtų paieška ir gražinimas į Vilnių“ [19, p. 65]. Ši citata, kaip teigia E. Akstinaitė [19], konkretus atspirties taškas vertinant ir apibrėžiant visos L. Vladimirovo veiklos prioritetus iki 1964 m., kai jis tapo Jungtinių Tautų Dago Hammarskjöldo bibliotekos direktoriumi Niujorke. Mums ji svarbi tuo, kad, išskyręs keturias savo gyvenimo prioritetines sferas, L. Vladimirovas tarp jų nurodo ir senųjų Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimą. Vadinasi, tai pagrindžia mūsų pasirinktos temos aktualumą ir nagrinėjamos problemos svarbumą. Tyrinėjant žmogaus gyvenimą ir jo nuopelnus, visada svarbios ir vertinamos to laikmečio istorinės aplinkybės, nes vienu ar kitu būdu įtakojo žmogaus asmenybės formavimąsi ir jo veiklos pasiekimus. L. Vladimirovo nuopelnai Vilniaus universiteto bibliotekai ir kartu Lietuvos kultūrai žinomi ne tik Lietuvoje, bet ir už jos ribų. Dažnai straipsniuose [21; 37; 84] L. Vladimirovas buvo vaizduojamas kaip romantiškas nuotykių ieškotojas ir vadinamas “knygų medžiotoju iš Vilniaus”. Lvovo universiteto bibliotekos direktoriaus pavaduotojas Maksimenka į L. Vladimirovą žvelgė kaip į kokį burtininką [74]. Čekijos Respublikos Nacionalinės bibliotekos direktorius Adolfas Knollas kalba apie stebuklui prilygstančius jo nuopelnus, kur be neįkainojamo indėlio Lietuvos kultūriniam gyvenimui ir Lietuvos bibliotekininkystės mokslui, ypatingai pabrėžia senųjų Vilniaus universiteto rinkinių gražinimą [48]. Ir šiandien, kai praėjo daugiau nei pusė amžiaus, L. Vladimirovo darbas ir atsidavimas

Lietuvos knygai yra keliantis pagarbą ir kartu vis dar „gaubiamas“ paslapties šydo. Rusų, tiksliau žydų, ir lietuvių kilmės [19] Vilniaus universiteto bibliotekos direktorius pasiryžta gražinti lietuvių tautos išgrobstytas kultūros vertybes „Kiekvienos tautos garbės dalykas – turėti savo pirmuosius spaudos paminklus“ [45]. Taip, tai lyg ir savaime suprantame dalykas, bet šiandienėje historiografijoje kai kurie anų laikų amžininkai pamažu prabyla apie ryškų L. Vladimirovo rusofiliškumą, atsidavimą komunistų partijai ir jos siekių bei uždavinių betarpišką vykdymą, rusų kalbos dominavimą tuometinėje Vilniaus universiteto bibliotekoje. Kaip teigia Irena Petrauskienė: „Jis buvo rusofilas, ir jis buvo nusiteikęs net ne Lietuvai. O gyvenimas jį privertė pateikti kaip yra.“ [11]. Todėl kyla klausimas, kokių tikslų ir vidinių užmojų vejamas L. Vladimirovas taip sistemingai ir tikslingai siekė savojo tikslo – susigražinti caro į Rusiją iš Lietuvos išvežtas knygas ir muziejines kolekcijas? Gal norėdamas įrodyti sau, o ypatingai kitiems, kad nėra neįmanomų dalykų. Kaip pats nurodo: „Su kuo tik nesitariau, visiems tai kažkodėl nekėlė entuziazmo. Tačiau aš nepasidaviau. Pradėjau paieškas“. [45]. Tas ieškojimas ir gražinimas Vilniaus universitetui kadaise priklausiusių knygų ir muziejinių vertybių vyko daugiausia 1955–1958 m. Paties L. Vladimirovo žodžiais tariant, tie metai liks jo atmintyje kaip vienas labiausiai jaudinančių jo gyvenimo epizodų: „Man brangūs tie treji ieškojimų ir atradimų metai. Nepamirštami.“ [45]. O gal siekdamas būti puikiu ir nepriekaištingu bibliotekos vadovu? Anot Teresės Gustienės (Šapalaitės) [12], L. Vladimirovas didžiavosi, kad yra vienos seniausios ir turtingiausios Rytų Europos bibliotekos direktorius, jautė pareigą ir didžiulę atsakomybę už bibliotekoje saugomus turtus, o bibliotekos rinkinių gražinimas į senąsias saugyklas jam buvo savigarbos reikalas. O gal knygų gražinimo akcija – tai beatodairiška meilė knygai, nes, anot I. Petrauskienės: „O knygą jis mylėjo visa širdim, toks gyvenimas...“ [11]. L. Vladimirovas tvirtai tikėjo, kad žmonijos minties lobiai sukrauti knygose, o knygos surenkamos ir saugomos bibliotekose, o ir jis pats pasirinko bibliotekininko profesiją, viliojusią jį nuo pat ankstyvos paauglystės [76].

L. Vladimirovas Vilniaus universiteto bibliotekai vadovavo šešiolika metų (1948–1964), ir šis garbingas, sudėtingas, sunkus darbas padėjo jam sukaupti didelę praktinę ir teorinę bibliotekininko patirtį. 1948 m. rudenį paskirtas Vilniaus universiteto bibliotekos direktoriumi, susižavėjo šios bibliotekos istorinėmis tradicijomis, skliautuotomis, freskomis papuoštomis salėmis, įdomiomis knygų ir rankraščių kolekcijomis. Būdamas tvirtai įsitikinęs, kad geras bibliotekos vadovas turi išmanyti ne vien bibliotekos valdymo niuansus ir knygų fondus, bet ir tų fondų sukauptimo istoriją, nuo savo darbo pradžios pradėjo rinkti istorinę medžiagą apie Vilniaus universiteto biblioteką. Šis faktas atskleidžia, kad L. Vladimirovas, studijuodamas Vilniaus universiteto bibliotekos istoriją, negalėjo nesusidurti su kadaise Vilniaus universiteto bibliotekai priklausiusių kolekcijų likimu. Ir, kaip pats nurodo savo straipsnyje [74], tuomet jam dingtelėjusi

mintis: „Ar nepabandyti surasti šių kolekcijų pėdsakus ir iškelti šį klausimą apie jų gražinimą į savo gimtąją biblioteką?“ Šis L. Vladimirovo sumanymas nebuvo sutiktas labai entuziastingai, tačiau bendraminčių radosi. Pats L. Vladimirovas geru žodžiu mini tuometinio Revoliucijos muziejaus Vilniuje direktoriaus pavaduotoją O. Švarcą, suradusį V. Lenino pasirašytą dekretą apie knyginių ir muziejinių kolekcijų gražinimą Lietuvai (1918 m. lapkričio 19 d. V. I. Lenino dekretas „Dėl Lietuvos kultūros, meno ir istorinių vertybių gražinimo Lietuvos darbo liaudžiai“), remiantis kuriuo tuometinė Lietuvos vyriausybė turėjo teisę paskirti komisiją, siųsti įgaliotus žmones ir kitais būdais rūpintis gražinti Lietuvos kultūros turtus iš Rusijos. Be to, šiame dekrete nurodoma, kad gražinamos privalo būti visos kultūros, meno, istorijos ir pan. vertybės, iš Lietuvos teritorijos evakuotos dėl karinių veikslių ar išvežtos dėl politinių priežasčių nepriklausomai nuo išvežimo laikotarpio. Pats L. Vladimirovas taip pat ne kartą rėmėsi šiuo dokumentu, kaip vienu iš svarbiausių argumentų derėdamas su Rusijos ir Ukrainos bibliotekų vadovais dėl Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimo. L. Vladimirovas savo atsiminimų straipsniuose [74] mini daug gerų patarimų davusių žymų Lietuvos istoriką Konstantiną Jablonskį (1892-1960), kuris 1919-1920 m. rūpinosi Lietuvos archyvų organizavimu bei knygų ir archyvinės medžiagos iš Lietuvos dvarų pargabenimu į Kauną. Ir ypatingai Paulių Galaunę (1890-1988)³, kuris savo laiku dalyvavo Lietuvos vyriausybėje komisijoje šioms kolekcijoms iš Tarybinės vyriausybės priimti. Į Rusiją išvežtais Lietuvos kultūriniais turtais P. Galaunė pradėjo domėtis dar būdamas gimnazistu Peterburge. 1918 m. buvo sudaryta komisija rūpintis išvežtomis kultūrinėmis vertybėmis. Paulius Galaunė buvo šios komisijos sekretoriumi, per trumpą laiką P. Galaunė tuos kultūrinius lobius sistemingai aprašė [30]. Daugiausia jis rėmėsi lenkų istorikų J. Bielińskio, M. Balińskio darbais, taip pat rusų knygotyrene mokslinė spauda ir pan. 1919 m. Peterburge P. Galaunė stengėsi atgauti buvusio Vilniaus universiteto bibliotekos išvežtus rinkinius ir archyvus: „Kaip matome, turtas didelis. Pinigais neįkainuojamas. Turtas rodo mūsų tautos visą gyvenimą. Tad ir turime pasirūpinti visomis mūsų pastangomis gražinti jį iš Rusijos ilsėjimosi vietų.“ [32] Deja, jo pastangos ir įdirbis tuo metu vaisių nedavė. Tačiau maždaug po 30 metų Kauno Politechnikos Instituto bibliotekoje L. Vladimirovas rado šios komisijos bylą, ir tai jam tapo svarių atspirties tašku siekiant įgyvendinti savuosius tikslus. Be to, kaip pats pasakoja [84]: „Aptikau Galaunės archyvą. Po Lenino dekreto gražinti vertybes Lietuvoje buvo sudaryta komisija, kurioje buvo ir Galaunė. Bet tas reikalas įstrigo, po karo, 1949 m. Galaunė liepė imtis to reikalo. Nors bylą jis buvo iš pagrindų paruošęs, dar dvejus metus rinkau

³ Paulius Galaunė – dailės istorikas ir kritikas, lietuvių profesionalios muziejinkystės pradininkas, nusipelnęs meno veikėjas, grafikas. Rūpinosi išlikusių meno kolekcijų rinkimu, išvežtų dailės ir kultūros vertybių gražinimu Lietuvai, M.K.Čiurlionio dailės galerijos steigimu, jos rūmų statyba. P. Galaunė formavo nacionalinės dailės istorijos ir kritikos profesinius pagrindus. 1910 – 1987 m. paskelbė 430 publicistinių, mokslinių straipsnių bei studijų įvairiais Lietuvos dailės ir kultūros klausimais

archyvinius įrodymus“. Šis faktas duoda pagrindo teigti, kad L. Vladimirovas labai atsakingai žvelgė į savo užsibrėžtą tikslą ir rimtai ruošėsi gražinimo akcijai. Būdamas geru diplomatu iš anksto suprato, kad vien Lenino dekreto bei P. Galaunės surinktų faktų nepakaks. Be to, juk buvo neseniai pasibaigęs Antrasis pasaulinis karas, per kurį nukentėjo ne tik žmonės, bet ir meno ir kultūros paminklai, todėl L. Vladimirovui reikėjo iš naujo pertikrinti ir pakoreguoti P. Galaunės surinktą medžiagą.

Aukščiau pateikti faktai patvirtina, kad Lietuvos kultūros vertybių gražinimu buvo domimasi ir iki L. Vladimirovo. 1920 m. prasidėjusios Lietuvos ir Rusijos derybos dėl tų pačių metų taikos sutarties punktų įgyvendinimo sekėsi sunkiai. Rusija priešinosi gražinti iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios iš Lietuvos į Rusiją išvežtas Lietuvos kilnojamasias kultūros vertybes, o iš kitos pusės, kaip nurodo P. Galaunė [30], buvo jaučiamas ir Lietuvos valdžios nerangumas. Deja, Lenkijai okupavus Vilnių, 1918 m. tarybinės valdžios nutarimas nebuvo įgyvendintas. Taigi, L. Vladimirovas nebuvo pirmasis, dėjęs pastangas ir iniciavęs Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimą. Turėdamas pakankamai sistemingai surinktus faktus, naudodamasis savo partine ir darbo padėtimi, (I. Petrauskienė mini, kad L. Vladimirovo brolis dirbo Valstybinėje plano komisijoje [11]), o taip pat puikiomis žiniomis ir sugebėjimais, jis tęsė pirmtakų darbą. Galbūt dėl to, kad dirbo pats sau, kaip bibliotekos direktorius, lengviau siekė užsibrėžtojo tikslo. Taip pat, remiantis L. Vladimirovo mintimis bei I. Petrauskienės ir Teresė Gustienės [11; 12] prisiminimais, ir rusiška pavardė saugojo jį nuo sovietų laikais populiarus kaltinimo nacionalizmu. Be to, nurodo L. Vladimirovas [], pasitikėjimo ir pagrindo jo sumanymui kėlė ir tas faktas, kad tuoj po Antrojo pasaulinio karo pabaigos Lietuvos mokslų akademijos biblioteka gavo per 1914-1915 m. evakuaciją iš Lietuvos išgabentus Vilniaus viešosios bibliotekos (dabartinės universiteto bibliotekos) rankraščių rinkinius. Vadinasi, į Lietuvą jau buvo grįžusios kai kurios išvežtos kilnojamosios kultūros vertybės. Tačiau tam, kad Rusijos ir Ukrainos mokslo bei politikos institucijoms būtų galima pateikti realius, archyvine medžiaga pagrįstus faktus, reikėjo surasti visus dokumentus, taip pat nustatyti, kur tuo metu šios kolekcijos buvo saugomos ir ar jos dar išlikusios. „Jaučiausi kaip koks detektyvas, kuris stengiasi išnarplioti sudėtingą, painią ir labai įsisenėjusią bylą“, rašė L. Vladimirovas [74].

Apibendrinant galima teigti, kad L. Vladimirovas vis dėlto drąsiai ėmėsi to, ką sovietmečio laiku daugelis aukštų valdžios pareigūnų vertino ir interpretavo kaip nacionalistinę veiklą, kuri, savaime suprantama, buvo neleistina, už kurią grėsė pašalinimas iš pareigų, o kartais ir blogiau – kalėjimo vienutė. Siekti užsibrėžto tikslo – sugražinti senojo Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinius jam padėjo diplomatiniai sugebėjimai, jo partinė padėtis, o taip pat ir rusiška pavardė apsaugojo jį nuo minėto kaltinimo nacionalizmu.

2. VILNIAUS UNIVERSITETO ISTORINIŲ RINKINIŲ GRAŽINIMO REKONSTRUKCIJA 1956–1959 m.

Nesant išsamesnių šios Vilniaus universiteto rinkinių gražinimo akcijos tyrimų, šioje darbo dalyje siekiama rekonstruoti ir susisteminti Vilniaus universiteto rinkinių gražinimo akcijos eigą, remiantis publikuotais ir nepublikuotais Vilniaus Universiteto archyvo šaltiniais bei kai kuriais darbo autorės turimais sakytinės istorijos liudijimais (tuo metu Vilniaus universiteto bibliotekoje dirbusių darbuotojų I. Petrauskienės, Vytauto Tavoro bei komandiruotėse dalyvavusios Vilniaus universiteto studentės T. Šapalaitės – Gustienės prisiminimai). Susipažinus su Vilniaus universiteto archyvo dokumentais, nustatyta, jog susirašinėjimas dėl kadaise Vilniaus universiteto bibliotekai priklausiusių knygų gražinimo iš valstybinio Lvovo Franko vardo universiteto vyko ne tiki nuo 1956 m. iki 1959 m., bet ir 1963 m., todėl dėl šio išaiškėjusio istorinio fakto analizuojamo laikotarpio chronologinės ribos yra praplečiamos. Tačiau šis chronologinių ribų praplėtimas yra sąlyginis, kadangi pagal turimus archyvinius duomenis Vilniaus universiteto biblioteka susirašinėjo su Lvovo universiteto biblioteka, o dokumentų, patvirtinančių knygų gražinimo iš Lvovo 1963 ar vėlesniais metais, nėra. Todėl, atsižvelgdami į faktus, kad mūsų pasirinktos chronologinės ribos 1956–1959 metais vyko intensyvus Vilniaus universiteto ir Vilniaus universiteto bibliotekos susirašinėjimas su Rusijos ir Ukrainos bibliotekomis bei aukščiausiais valdžios organais, o taip pat buvo pasiekti norimi rezultatai – dalis knygų grįžo į senąsias saugyklas, aukščiau nurodytus metus laikysime pagrindine mūsų nagrinėjamos temos chronologine riba.

Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimo akcija pradėdama rekonstruoti nuo knygų gražinimo iš Maskvos valstybinės Lenino vardo bibliotekos, kadangi būtent iš šios Rusijos bibliotekos senojo Vilniaus universiteto bibliotekos knygos buvo gražintos pirmiausia. Šis įvykis yra fiksuojamas spaudoje [71; 83], kurioje, atiduodant duoklę tuometinei sistemai, reiškiamas didelis susižavėjimas Sovietų sąjungos tautų draugyste. 1956 m. „Literatūroje ir mene“, „Tarybų Lietuva“ (rus.) pats L. Vladimirovas supažindina Lietuvos visuomenę su reikšmingais faktais, trumpai pateikia Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių išvežimo ir gražinimo istoriją, dėkoja Maskvos valstybinės Lenino vardo bibliotekos darbuotojams. Straipsniai trumpi, tačiau informatyvūs, be to, juose L. Vladimirovas pažymi, kad tai – tik didelio darbo pradžia, „stengsimės susirinkti visus senojo Vilniaus universiteto bibliotekos fondus“ [71].

2.1. GRAŽINIMAS IŠ MASKVOS

1956 metais buvo gautas principinis SSRS Kultūros ministerijos sutikimas gražinti Vilniaus viešajai bibliotekai priklausiusius rinkinius. Natūralu, kad per tą laiką didesnė dalis išvežtų knygų ir eksponatų išsisklaidė po Maskvos bibliotekas ir muziejus, dalis žuvo gaisruose, buvo sunaikintos. Tačiau L. Vladimirovui pavyko vertingą senųjų Vilniaus universiteto bibliotekos fondų dalį surasti SSRS Valstybinės V. I. Lenino vardo bibliotekos Maskvoje fonduose. Taip L. Vladimirovas nurodo ir savo straipsnyje [73], kad 1915 m. iš Vilniaus viešosios bibliotekos ir prie jos esančio senienų muziejaus į Rusiją evakuotas knygas ir muziejines vertybes jis aptiko Maskvos valstybinės Lenino vardo bibliotekos ir Valstybinio istorinio muziejaus fonduose. Deja, kaip, kiek ilgai, o svarbiausia kokiuose archyvuose jis dirbo, L. Vladimirovas nenurodo. Kadangi šio darbo autorei nepavyko rasti šiuos faktus pagrindžiančios archyvinės medžiagos Vilniaus universiteto archyve, toliau remsimės L. Vladimirovo spausdintais prisiminimais [73; 74; 76; 78; 81], taip pat jo pranešimais spaudoje [70; 71; 75; 82; 83] bei Nojus Feigelmano⁴, vieno iš rinkinių gražinimo iš Maskvos akcijos dalyvių bei ilgamečio Vilniaus universiteto bibliotekos senų ir retų spaudinių vedėjo, atsiminimais [38]. Be to, svarbu pažymėti, kad apie šį pirmąjį Vilniaus universiteto istorinių rinkinių gražinimo akcijos etapą, lyginant su kitais kolekcijos gražinimo atvejais, L. Vladimirovas rašė tuometinės Lietuvos dienraščiuose, leidžiamuose rusų ir lietuvių kalbomis [71; 83]. Tai leidžia daryti prielaidas, kokios svarbios buvo L. Vladimirovui pirmosios sugražintos knygos ir apskritai, kiek ši akcija jam reiškė kaip žmogui ir kaip bibliotekos vadovui.

1956 m. vasarį L. Vladimirovas laišku kreipėsi į SSRS Kultūros ministro pavaduotoją P. Kondakovą bei Valstybinės Lenino vardo bibliotekos direktorių Bogačiovą dėl Vilniaus viešajai bibliotekai priklausiusių rinkinių gražinimo. Laiške nurodoma, kad pridėdamas Vilniaus viešosios bibliotekos slavų senųjų spaudinių (1491-1800) aprašas. Tai, be abejo, patvirtina, kad L. Vladimirovas buvo puikiai išstudijavęs knygų išvežimo istoriją ir archyvinius dokumentus, nes žinojo, kad šios knygos turėtų būti saugomos būtent Maskvos Lenino vardo bibliotekoje. Be oficialių raštų siuntimo, L. Vladimirovas ir pats asmeniškai vyko į Maskvą susitikit su SSRS Kultūros ministro pavaduotoju. 1956 m. gegužės 8 d. Vilniaus universitetas gavo paties P. Kodakovo atsakymą Nr. OI – II29/12 dėl įsakymo perduoti Vilniaus universitetui priklausiusias knygas: „Knygos teisėtai priklauso Vilniaus universitetui ir turi būti gražintos, išskyrus tas, kurios

⁴ Nojus Feigelmanas (1918 – 2002) Vilniaus universiteto bibliotekoje dirbo nuo 1950 m. iki 1990 m., parengė „Lietuvos inkunabulų“ katalogą (1975), vėliau pradėjo rengti „Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipų katalogą“, kuris buvo išleistas 2003 m. jau po N. Feigelmano mirties.

yra svarbios rusų kultūrai. Tas pats liečia ir muziejines vertybes.“ Įsakyme teigiama, kad iš viso bibliotekoje rasti 88 Vilniaus viešėjai bibliotekai priklausiusių knygų egzemplioriais, iš kurių galima atiduoti 79, nes likusieji 9 yra tik vieninteliai Valstybinėje Lenino vardo bibliotekoje. Vadinas, Maskvos bibliotekos darbuotojai puikiai žinojo senųjų knygų vertę ir knygas tikrino pagal egzemplioriaus dubletišumą. 1956 m. gegužės 24d. aktas, pasirašytas tarp Maskvos valstybinės Lenino vardo bibliotekos direktoriaus Bogačiovo ir Vilniaus universiteto bibliotekos darbuotojo N. Feigelmano, patvirtina, kad buvo perduota 80 senųjų slavų knygų (archyvo byloje yra 3 puslapių perduodamų senųjų slavų knygų sąrašas), tarp kurių Pranciškaus Skorinos „Apaštalas“, 1525 m., Smotrickio slavų gramatika, 1619 m., Lietuvos Statuto pirmasis leidimas ir daugelis kitų. Vadinas, lyginant su P. Kodakovo įsakymu, 1 knyga buvo perduota daugiau, nei numatyta įsakyme. Belieka spėlioti, ar staiga Maskvos bibliotekoje „atsirado“ dubletinis kažkurios iš senųjų slavų knygų egzempliorius, ar tiesiog įvyko klaida, tą kartą sėkminga Vilniaus universiteto bibliotekai. Be to, šios akcijos metu buvo atiduotas Maskvos bibliotekoje saugotas ir M. Daukšos 1595 m. „Katekizmas“ – pirmoji knyga, išspausdinta Vilniuje lietuvių kalba, vienintelis pasaulyje žinomas egzempliorius. Šį faktą, kupinas pasididžiavimo, nurodo N. Feigelmanas savo prisiminimų straipsnyje: „Po to buvau pakviestas į salę, kur perdavimo komisijos akivaizdoje man iškilmingai buvo įteikta **mažutė, bet brangi** M. Daukšos „Katekizmo“ knygutė.“ [38]. Iš šio straipsnio taip pat sužinome, kad kartu su N. Feigelmanu į Maskvą vyko ir V. Pernatkinas, kuriam teko atrinkti knygų dubletus iš tuometinės Lenino bibliotekos. Šis faktas svarbus mūsų tyrimui, nes Vilniaus universiteto archyve informacijos apie V. Pernatkiną komandiruotą į Maskvą nėra, taip pat nėra ir šių atrinktų knygų sąrašų. Deja, daugiau mūsų akcijos rekonstrukcijai reikšmingų faktų N. Feigelmanas nepateikia. Be to, straipsnyje nurodoma, kad buvo gražinta apie „18 000 vertingiausių knygų, kadaise priklausiusių Vilniaus universitetui“. Tikėtina, kad, pateikdamas šį skaičių, N. Feigelmanas, suklydo arba tai – neatidi spausdinimo klaida, kuri, nesant bendros ir tiksliais faktais paremtos Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimo akcijos studijos, gali klaidinti šiuo klausimu besidominančią visuomenės dalį. Taip pat archyvuose dokumentuose nepavyko rasti platesnės informacijos apie N. Feigelmano ir V. Pernatkiną kelionę į Maskvą, knygų atrinkimą, parvežimą į Vilnių.

Remiantis L. Vladimirovo straipsniais bei atsiminimais [20; 21; 45; 73; 74; 76; 78; 81; 84], dažnai susidaro įspūdis, kad visą šį milžinišką senųjų knygų rinkinių paieškos ir radimo darbą atliko jis pats (retai jo straipsniuose minimi asmenys, vienaip ar kitaip prisidėję prie tiesioginės knygų paieškos, todėl akivaizdžiai peršasi nuomonė, kad didžiausi nuopelnai tenka pačiam L. Vladimirovui, o knygų atrinkti siuntęs apie senąsias knygas išmanančius bibliotekos darbuotojus. Šiuo požiūriu, išskirtinis būtų knygų gražinimas iš Maskvos, nes L. Vladimirovas savo prisiminimų

straipsniuose [73; 74; 76; 78; 81] gerai atsiliepia apie Maskvos valstybinės Lenino bibliotekos darbuotojus, mokslinius bendradarbius, padėjusius jam surasti Vilniaus viešosios bibliotekos kolekcijas. Ypatingas dėmesys skiriamas bibliotekininkystės ir senosios rusų knygos istorikai Anai Ziornovai, kurią taip pat savo prisiminimuose mini ir N. Feigelmanas [38], ir kuri, būdama puiki savo srities specialistė, gerai suvokė bei įvertino kiekvienos tautos spaudos paveldo reikšmę. Oficialiai padėka išreikšta 1956 m. birželio 11 d. laiške SSRS kultūros ministro pavaduotojui I. Kondakovui ir Valstybinės Lenino vardo bibliotekos direktoriui Bogačiovui, kuriame dėkojama už gražintas anksčiau Vilniaus Viešajai bibliotekai priklausiusias knygas, taip pat padėjusiems darbuotojams – B. I. Kozlovskiui, A. S. Zernovai, N. P. Čerkašinai ir kitiems. Be to, L. Vladimirovas, anot jo prisiminimų, visada stengėsi susitikti su senaisiais bibliotekų darbuotojais, nes jie atsiminė praeities laikus ir gerai žinojo savo bibliotekų senąsias kolekcijas.

Rašant apie senųjų knygų rinkinių gražinimą iš Lenino vardo bibliotekos, būtina trumpai užsiminti ir apie iš Maskvos valstybinio istorinio muziejaus perduotus muziejinius eksponatus, išvežtus kartu su rinkiniais 1915 m. ir turinčius didelės vertės Lietuvos istorijai ir kultūrai. Vilniaus universiteto archyve saugomas 1956 m. gegužės 31 dienos aktas, kuriame nurodoma, kad SSRS Kultūros Ministerijos Valstybinis istorijos muziejus, atstovaujamas fondų apskaitos vedėjo A. M. Šoro perduoda, o Vilniaus universiteto muziejaus atstovas A. Z. Tautavičius priima 125 vnt. senienų muziejų eksponatus, prie akto pridėdami perduodamų ginklų, audinių ir stiklo darbų sąrašai. Gražinta: Vilniaus universiteto profesorių portretų rinkinys, Vilniaus dailininkų kūriniai, seni šarvai bei ginklai, XVII a. Trakų vaivadijos vėliava ir daugelis kitų. Manytina, kad Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimas iš SSRS valstybinės Lenino vardo bibliotekos bei Vilniaus Senienų muziejaus eksponatų gražinimas iš Maskvos valstybinio istorinio muziejaus yra susiję dalykai, inicijuoti L. Vladimirovo. Tokias prielaidas daryti leidžia turimi duomenys: savo straipsniuose, kuriuose aprašomas Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimas, L. Vladimirovas mini ir Vilniaus universiteto Senienų eksponatus. Apie Vilniaus Senienų muziejaus išvežtus turtus bei jų tuometinę saugojimo vietą domėjosi ir Maskvos archyvuose medžiagą rinko P. Galaunė, todėl tikėtina, kad L. Vladimirovas, gavęs P. Galaunės asmeninį archyvą, rado ir su Vilniaus universiteto senienų muziejumi susijusius faktus, kuriuos vėliau tikrino. Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimas ir Vilniaus universiteto senienų muziejaus eksponatų gražinimas įvykdytas 1956 m. gegužės mėn., tai atspindi perdavimo aktai [14]. Be to, savo atsiminimuose pats L. Vladimirovas nurodo, kad „nemažu savo nuopelnu laikau gražinimą Lietuvai, vykdant V. I. Lenino dekretą apie karo administracijos išvežtą iš Lietuvos muziejinių ir bibliotekų kolekcijas jai gražinimą, jų tarpe Senojo Vilniaus Universiteto knygu

rinkinių išvežtų 1834-1845 iš Vilniaus uždarius Universitetą, o taip pat Vilniaus viešosios bibliotekos retų knygų ir muziejinių vertybių kolekcijų išvežtų 1915 m.“ [74]

Vadinasi, apibendrinant Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimą iš Valstybinės Lenino vardo bibliotekos Maskvoje ir remiantis turimais archyviniais duomenimis, galime tvirtinti, kad ir Valstybinė Maskvos Lenino vardo biblioteka, ir Maskvos valstybinis istorinis muziejus iš dalies įvykdė V. Lenino 1918 m. dekretą bei palankiai atsižvelgė į Lietuvos spaudos bei bendrą kultūros paveldo gražinimo akciją.

2.2. GRAŽINIMAS IŠ KIJEVO

Iš senojo Vilniaus universiteto bibliotekos išvežtos knygos Kijeve pradėtos ieškoti 1956 m., kai 1956 m. rugsėjo 3 d. Vilniaus universiteto rektorius J. Bulovas ir Mokslinės bibliotekos direktorius L. Vladimirovas kreipėsi į SSRS aukštojo mokslo ministro pavaduotoją M.A. Prokofjevą, glaustai išdėstydami Vilniaus bibliotekos fondų išvežimo istoriją. Šiame laiške nurodoma, kad 1832 m. dalis universiteto bibliotekos fondų buvo perduota Kijevo universitetui - 7653 vnt., kurie šiuo metu saugomi Ukrainos TSR Mokslų akademijos valstybinėje viešojoje bibliotekoje, ir 4321 vnt. Charkovo universitetui. Tikslius duomenis L. Vladimirovas pateikia remdamasis istoriografinė medžiaga (M. Brensztejno monografija), archyvu bei senaisiais Vilniaus universiteto bibliotekos katalogais. Įdomu, kodėl L. Vladimirovas kreipiasi iš karto į SSRS aukštojo mokslo ministrą, o ne į Ukrainos TSR? Gal sėkmingai pradėjęs knygų gražinimo akciją Maskvoje ir gavęs teigiamą SSRS kultūros ministro atsakymą, jis tikėjo to paties ir iš SSRS aukštojo mokslo ministro? O gal iš karto siekdamas derėtis su aukščiausiųjų institucijų vadovais, nes juk kiekvienos Sovietų Sąjungos respublikos viena ar kita ministerija buvo pavaldi bendrai tos srities SSRS ministerijai. Bijodamas, kad jau ir taip prarasta nemažai laiko ir neišnaudotos galimybės, L. Vladimirovas nutaria „derėtis“ su aukščiausiais pareigūnais. Taigi laiške SSRS aukštojo mokslo ministrui taip pat nurodo, kad senosios kadaise Vilniaus universiteto bibliotekai priklausiusios knygos yra odinio įrišimo su atspausdintais Lietuvos ir Lenkijos herbais vienoje pusėje ir užrašu „*Monumentum Sigismunui Augusti*“ kitame. Laiške aiškiai keliamas senojo Vilniaus universiteto bibliotekos fondų gražinimo klausimas, kadangi kolekcijos buvo išvežtos represinės carinės Rusijos valdžios bei prašoma kreiptis į Ukrainos aukštojo mokslo ministrą ir Kijevo bei Charkovo universiteto rektorius. Taip pat prašoma, kad SSRS aukštojo mokslo ministras duotų nurodymus Ukrainos SSR aukštojo mokslo ministrui bei Kijevo ir Charkovo universitetų rektoriams gražinti Vilniaus universiteto bibliotekos knygas.

Tačiau ne iš karto pavyko surasti tikruosius šios fondo dalies pėdsakus. Pagal archyvinius senojo Vilniaus universiteto bibliotekos dokumentus, M. Brensztejno veikalą [26] ir I. Petrauskienės straipsniu [55], 9563 Vilniaus universiteto bibliotekos knygos buvo perduotos Kijevo universitetui. Kai ten nuvyko L. Vladimirovas, išsiaiškino, kad šio universiteto biblioteka buvo sunaikinta per Antrąją pasaulinį karą, vadinasi kartu turėjo pražūti ir visas senojo Vilniaus universiteto knygų fondas. Įdomiausia, kad visą L. Vladimirovo iniciuotą Vilniaus universiteto bibliotekos knygų gražinimo akciją lydėjo sėkmė ir atsitiktinumai, turėję neįkainojamos vertės jo tikslui siekti. Vienas senas Kijevo bibliotekos darbuotojas jam nurodė, kad 1933 m. SSRS potvarkiu sąjunginių respublikų universitetai perorganizuojami į institutus, o jų bibliotekų mokslinė ir neatitinkanti profilio literatūra perduodama mokslų akademijos bibliotekoms. Keliuose savo prisiminimų straipsniuose L. Vladimirovas mini „paslaptį“ buvusios Kijevo universiteto bibliotekos darbuotoją, tačiau, deja, jo pavardės nenurodo nė viename iš jų. Tokiu būdu kartu su kitomis Kijevo universiteto knygomis į Ukrainos mokslų biblioteką pateko ir Vilniaus universiteto bibliotekos fondai.

Vilniaus universiteto archyve knygų gražinimą iš Ukrainos mokslų akademijos bibliotekos sudaro fondas F47 – 710 „Iš Ukrainos TSR Mokslų akademijos valstybinės viešosios bibliotekos gražintų senojo Vilniaus universiteto bibliotekos knygų aktai ir sąrašai“. Remiantis Ukrainos ministrų tarybos 1958 m. liepos 1 d. įsakymu Nr. 758, pirmininkas Kalčenko, ir Ukrainos TSR Mokslų akademijos prezidiumo 1958-07-15 įsakymu Nr. 317, 1958 m. rugpjūčio – rugsėjo mėn. bibliotekų susitarimu buvo sudaryti senojo Vilniaus universiteto bibliotekos knygų kolekcijos sąrašai. Sąrašų sudarymo darbams vadovavo Ukrainos mokslų akademijos paskirtas brigadininkas Roman Abramovič Sinelnikov. Prieš tai Vilniaus universiteto rektorius J. Kubilius nusiunčia 1958 m. rugpjūčio 25 d. patvirtinimą, kuriuo Vilniaus universitetas įsipareigoja apmokėti už atitinkamą dokumentaciją – knygų sąrašo sudarymą iki 1958-09-30, darbas turi būti apmokamas pagal atliktus darbų tabelius. Vadinasi, tai leidžia drąsiai tvirtinti, kad ir Vilniaus universiteto rektorius, ir Vilniaus universiteto bibliotekos direktorius vieningai siekė tikslo ir suvokė istorinių rinkinių gražinimo prasmę bei reikšmę tiek Vilniaus universitetui, tiek ir bendrai Lietuvos kultūrai.

Iš pradžių Ukrainos mokslų akademijos bibliotekos Kijeve laiškuose nurodoma, kad Ukrainos mokslų akademijos fonduose yra 7184 knygos, tačiau, darbams įpusėjus, jų radosi daugiau, todėl 1958 m. rugsėjo 29 d. R. A. Sinelnikov rašo laišką L. Vladimirovui, prašydamas apmokėti už darbą, nes fonduose rasta daugiau senojo Vilniaus universiteto knygų. Pagal M. Brensztejn ir I. Petrauskienę [26; 55], tikslus išvežtų knygų skaičius į Kijevo universitetą – 9563, todėl labai tikėtina, kad Ukrainos mokslų akademijos bibliotekos darbuotojai galėjo surasti ir daugiau kadaise Vilniaus universiteto bibliotekai priklausiusių knygų.

1958 m. rugpjūčio 20 d. Vilniaus universiteto rektorius J. Kubilius į Ukrainos Mokslų akademijos biblioteką Kijeve komandiruoja I. Vaitkevičiūtę – Petrauskienę (toliau tekste I. Petrauskienė) ir V. Tavorą rinkti su Vilniaus universiteto knygomis susijusias medžiagas. 1958 m. spalio 31 d. tarp J. A. Zaicevo, Valstybinės viešosios Ukrainos mokslų akademijos bibliotekos vedėjo J. A. Zaicevo, skaityklos vedėjos R. A. Sinelnikovos, vyr. bibliografės Z. S. Žuravliovos ir Vilniaus universiteto bibliotekos atstovės I. Petrauskienės pasirašomas aktas, kuriuo Ukrainos Mokslų akademijos biblioteka perduoda Vilniaus universiteto bibliotekai 7542 knygas už 150840 rublių sumą, po dvidešimt rublių už kiekvieną knygą. Knygos buvo įkainojamos urmu, labai pigiai už vieną senosios knygos egzempliorių, tačiau svarbiausia tai, kad Kijeve išliko didelė dauguma senojo Vilniaus universiteto bibliotekos knygų. (Išvežta 9563 knygos, gražintos – 7542). Šiandieniniame Vilniaus universiteto archyve išlikę 264 perduotų knygų sąrašo, sudaryto Ukrainos Mokslų akademijos bibliotekos darbuotojų, puslapiai.

Kijevo atvejis mūsų istorinei rekonstrukcijai reikšmingas tuo, kad dar gyvi abu šios akcijos liudininkai – I. Petrauskienė ir V. Tavoras – kurie savo prisiminimais suteikė daug svarbios medžiagos, nupiešė bendrą ano laikmečio atmosferą ir stengėsi konkrečiai pateikti knygų gražinimo darbo procesą. Anot V. Tavoro, „senosios Vilniaus universiteto bibliotekos knygos Kijeve buvo laikomos gražiai sutvarkytos, atskirame fonde, atskirose patalpose, joms buvo paskirtas visas fondas. Knygas surinkti, sudėti į dėžes padėjo vietiniai darbuotojai.“ [13] O I. Petrauskienė patikslina: „Kijeve mus ne visur išleido, į pagrindinius bibliotekos fondus tai jau tikrai ne. Aš žinojau šifrus, tokių labai vertingų leidinių, o bibliotekos darbuotojai man aiškino, kad negalima įsileisti, kad šiuo metu revizija... Taigi liko tokie leidiniai, apie kuriuos mes žinijom, bet jie liko pagrindiniuose fonduose.“ [11] Vadinasi, Vilniaus universiteto knygos buvo rezerviniame fonde, tai reiškia, kad nebuvo įtrauktos į bibliotekos balansą. Be to, šis atvejis paaiškinamas ir tuo, kad kiekviena biblioteka kovoja už joje saugomus turtus ir tikrai nėra linkusi jų atiduoti.

1958 m. lapkričio mėn. Vilniaus universiteto rektorius Jonas Kubilius rašo laišką Ukrainos Mokslų Akademijos bibliotekos direktoriui, kur patvirtina, kad Vilniaus universiteto biblioteka gavo knygas iš Kijevo bibliotekos. Taip pat nurodo, kad apie tūkstantį tomų į Vilniaus universiteto biblioteką negražinta, todėl laiške spėjama, kad šios knygos galėjo pradingti per 120 m. arba yra kituose bibliotekos fonduose. Toliau L. Vladimirovas prašo gražinti kitą Vilniaus universiteto bibliotekos kolekciją. Tai Lietuvos magnatų – bibliofilo Liutauro Chreptovičiaus biblioteka, glaudžiai susijusi ne tik su Lietuvos kultūros, bet ir su Vilniaus universiteto istorija. Jis savo kolekciją perdavė Kijevo universitetui, tačiau su sąlyga, kad, jei kada bus atstatytas Vilniaus universitetas, biblioteka turi grįžti tenai. Liutauro Chreptovičiaus biblioteką yra atskiras fondas, knygas lengva atpažinti, nes yra ekslibrisas: *Ex bibliotheca Joachimi Comitum Chreptowicz*

Cancellarii Magni. Ducat. Lithuaniae, kolekciją sudaro 4500 pavadinimų 8000 tomų. Tačiau 1959 m. sausio 10 d. iš Ukrainos mokslų akademijos bibliotekos Kijeve gaunamas atsakymas, kur patvirtinama kad gražinama 7542 knygų vnt., sutinka, kad dalis kolekcijos galėjo pražūti, tačiau ieškoti dingusių knygų neapsiima, nes nežino jų buvimo vietos. O dėl Liutauro Chreptovičiaus kolekcijos nurodo, kad 1921 knygos vnt., o ne 4,5 tūkst. ir ši kolekcija teisėtai priklauso Ukrainos kultūrai. Deja, ši kolekcija gražinta nebuvo, o derybos šiuo klausimu nutrauktos.

Apibendrinant šioje dalyje aptartą Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimą iš Ukrainos mokslų akademijos bibliotekos Kijeve, norėtume pažymėti, kad šios kolekcijos paieškos buvo sudėtingesnės, lyginant su knygų gražinimu iš SSSR valstybinės Lenino vardo bibliotekos Maskvoje, nes iš karto pavyko nustatyti knygų saugojimo vietą, didelė dalis knygų buvo rezerviniuose fonduose, komandiruoti darbuotojai į Kijevą nemini palankiai nusiteikusių Ukrainos mokslų akademijos bibliotekos darbuotojų. Tačiau iš kitos pusės, į Vilnių sugražinta kolekcija bei su ja susiję faktai pabrėžia L. Vladimirovo Vilniaus universiteto bibliotekos knygų gražinimo akcijos išskirtinumą, nes kultūros paveldo istorija mažai žino faktų, kai senosios kolekcijos po ilgų kelionių grįžtu namo.

2.3. GRAŽINIMAS IŠ LVOVO IR CHARKOVO

Prieš pradėdami aptarinėti knygų gražinimą iš Lvovo ir Charkovo, norėtume pabrėžti, kad medžiagos apie Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimą iš Lvovo universiteto bibliotekos ir Charkovo universiteto bibliotekos nėra daug, todėl knygų gražinimas iš Lvovo ir Charkovo šiame darbe buvo apjungtas į vieną dalį.

Apie knygų gražinimą iš Lvovo universiteto bibliotekos, lyginant su rinkinių gražinimu iš kitų Sovietų Sąjungos miestų, turime mažiausiai duomenų. Šiuo atveju tenka remtis paties L. Vladimirovo atsiminimais, kurie, deja, nėra išsamūs mūsų nagrinėjamai temai, nes nenurodoma, iš kur L. Vladimirovui buvo žinoma, kad Lvovo universiteto bibliotekoje saugoma įvairiais keliais patekusių knygų iš Vilniaus. Šiuo atveju L. Vladimirovas pabrėžia, kad ryžtantis tokiems „žygdarbiams“, reikia puikiai išmanyti ne tik knygų pateikimo į biblioteką istoriją, bet būti puikiai susipažinusi su knygos apdarais, žinoti, kokie antspaudai išspausdinti jų odiniuose ar pergamentiniuose viršeliuose, kokie ekslibrisai ar antspaudai titulinuose lapuose ir t.t. [81]. Šios žinios L. Vladimirovui padėjo iš tolo atpažinti kadaise Žygimantui Augustui priklausiusias knygas, vos įžengus į Lvovo universiteto bibliotekos senų spaudinių saugyklą. Ir dėl to Lvovo universiteto bibliotekos direktoriaus pavaduotojas, anot L. Vladimirovo, didelis knygų žinovas, Maksimenka juokaudamas pareiškė, kad L. Vladimirovo negalima įsileisti į jokią knygų saugyklą [74].

Vilniaus universiteto bibliotekos archyve pavyko rasti 1957 m. kovo 30 d. aktą, kuriame nurodoma, kad Valstybinio Lvovo Franko vardo universiteto biblioteka perduoda Vilniaus universiteto bibliotekai dvi knygas. Kiti dokumentai peržengia mūsų nagrinėjamo laikotarpio ribas, tačiau mes negalime jų nepaminėti, nes jie taip pat susiję su mūsų nagrinėjama tema. 1963 m. spalio 29 d. laišku Lvovo universiteto mokslinės bibliotekos direktorius atsako į 1963 m. spalio 5 d. Vilniaus universiteto bibliotekos laišką, kuriame išdėsto, kad Lvovo universiteto biblioteka turi tik tris Žygimanto Augusto bibliotekos egzempliorius, įeinančius į Lvovo katedros rinkinį, kurie į universitetą pateko 1930 m. Knygų būklė ganėtina bloga, be šių trijų knygų dar yra, jų manymu, kelios knygos, priklausiusios Lietuvos bibliotekoms: 6 knygos, išėjusios 1518–1529 m., manoma, kad tos knygos priklausė Žygimanto Senojo I kolekcijai; kita knyga: Petri Royzii Marrei Alcagnicen. Regii jureconsulti... Cracovie, Mathaeus Siebeneychor 1563. Be to, nurodo, kad didelę dalį knygų, ypač iš Žygimanto Augusto kolekcijos, reikėtų ieškoti Ukrainos TSR Mokslų akademijos bibliotekoje, kuri 1928 m. į savo fondus įtraukė šv. Vladimirovo Kijevo universiteto fondus, tame tarpe ir buvusio Vilniaus universiteto - Medicinos ir Katalikų Dvasinės akademijų - knygas. Knygų gražinimas iš Kijeve esančios Ukrainos Mokslų akademijos bibliotekos jau buvo aptartas ankstesnėje dalyje.

Kaip jau minėta, uždarius senąjį Vilniaus universitetą 1832 m., o po to likvidavus ir tęsusias iš dalies jo darbą dvi akademijos (1842 m. Medicinos – chirurgijos ir 1844 m. Katalikų dvasinę akademiją), bibliotekos fondai išskirstyti tarp Rusijos mokslo įstaigų, dalis jų pateko į Charkovo universitetą. Pagal M. Brensztejno „Biblijoteka Uniwersytecka w Wilnie do roku 1832“, Wilne 1925 ir „Biblijoteka Vilnensis“, red. A. Rysakewskiego, Wilne 1932, 4321 tomai atiteko Charkovo universitetui. Knygų paieškas Ukrainoje pats L. Vladimirovas įvardija kaip „ukrainietišką akciją“, kurią pradėjo būtent nuo Charkovo universiteto. Vykdamas pas Charkovo universiteto rektorių, jis vežėsi SSRS aukštojo mokslo ministro įsakymą dėl senojo Vilniaus universiteto rinkinių gražinimo. Knygų gražinimui iš Charkovo taip pat priskirtinas dar 1956 m. rugsėjo 3 d. L. Vladimirovo rašytas kreipimasis į SSRS Aukštojo mokslo ministerijos ministro pavaduotoją, kuriame trumpai išdėstė Vilniaus universiteto bibliotekos katalogų likimą po Vilniaus universiteto uždarymo 1832 m., bei kuriame prašė, kad SSRS aukštojo išsilavinimo ministras duotų nurodymus Ukrainos TSR aukštojo išsilavinimo ministrui bei Kijevo ir Charkovo universiteto rektoriams gražinti senajam Vilniaus universitetui priklausiusias ir šiuo metu jų universitetų bibliotekose saugomas knygas. Remiantis L. Vladimirovo prisiminimais [81], į Charkovą jis pats nevyko, o komandiravo savo darbuotojus. Deja, tikrinant Vilniaus universiteto bibliotekos archyvinius dokumentus, nepavyko nustatyti, kas iš Vilniaus universiteto bibliotekos darbuotojų vyko į Charkovą ieškoti ir atrasti senųjų kolekcijos rinkinių. Taip pat reikia paminėti, kad medžiagos,

susijusios su rinkinių gražinimu iš šios bibliotekos yra išlikę labai mažai. Mums pavyko iš I. Petrauskienės sužinoti, kad 1959 m. į Charkovą buvo komandiruota ji pati su bibliotekos darbuotoju Antonu Antanovičiumi⁵ [11]. I. Petrauskienė mini labai šiltą atmosferą ir palankiai nusiteikusius darbuotojus, ypač Charkovo universiteto bibliotekos mokslo sekretorę Mozmojens.

Kaip žinia, į Charkovą pakliuvo knygos, kurios jau buvo atrinktos Kijeve, tačiau tai buvo vertingos senosios knygos. Skirtingai nei kituose jau minėtuose miestuose, Charkove Vilniaus universiteto bibliotekos darbuotojus įsileido tiesiai į pagrindinius fondus, iš kur pagal Vilniaus akademijos provenienciją, turimus knygų sąrašus bei kitus išorinius knygos atpažinimo ženklus buvo atrinktos išlikusios knygos. Nors iš vertingosios Vilniaus universiteto bibliotekos buvo išvežta daugiau nei keturi tūkstančiai tomų, Vilniaus universiteto darbuotojai ten aptiko tik apie 700, vadinasi, tik septintąją ten išvežtų knygų dalį. Didelė Charkovo universiteto fondų, o taip pat ir buvusios Vilniaus Dvasinės akademijos bibliotekos dalis nukentėjo per II Pasaulinį Karą dėl didelių gaisrų.

1959 m. gruodžio 21 d. buvo pasirašytas knygų perdavimo aktas, kurį pasirašė Centrinė mokslinė Charkovo A. M. Gorkio vardo universiteto bibliotekos komplektavimo skyriaus vedėja R. A. Stavinskaja, knygų saugyklos vedėja V. M. Repko ir Vilniaus universiteto bibliotekos direktorius L. Vladimirovas (jo parašo nėra), kad Centrinė mokslinė Charkovo A. M. Gorkio vardo universiteto biblioteka, vadovaudamasi SSRS aukštojo ir vidurinio mokslo ministro įsakymu, perduoda anksčiau Vilniaus universiteto bibliotekai priklausiusias knygas, kurios nuo 1832 m. saugomos Charkovo universiteto bibliotekoje [6]. Iš viso perduodamos 636 knygos su senojo Vilniaus universiteto bibliotekos ekslibrisais, kurių bendroji vertės suma sudaro 29.868 rublius. Taip pat archyvuose dokumentuose rastas sąrašas iš Charkovo universiteto bibliotekos gražintų knygų, kurios pagal senuosius Vilniaus universiteto bibliotekos katalogus nepriklausė Vilniaus universiteto bibliotekai, tokių knygų yra 10 vnt., bei sąrašas knygų, kurios, remiantis archyviniais dokumentais ir Charkovo universiteto bibliotekos katalogais, nebuvo pristatytos į Vilniaus universiteto biblioteką, tokių knygų yra 9 vnt.

Charkovo universiteto darbuotojams buvo sunku išsiskirti su knygomis, kaip nurodo I. Petrauskienė, „sena bibliotekos darbuotoja, tvarkiusi knygas, verkė, nes pasiėmė knygas, kurios buvo labai vertingos...“ [11]. Vėliau savo straipsnyje I. Petrauskienė nurodė [55], kad lyginant iš Kijevo gautą kolekciją su Charkove atrinktomis knygomis, matoma, kad Charkovui buvo perduoda daugiau religinės literatūros, tuo tarpu Kijevo kolekcijoje daugiau grožinės ir

⁵ Antanavičius Antonas (1910-1980) – filologas slavistas, bibliotekininkas. 1950-1961 m. dirbo vyr. bibliotekininku Vilniaus universiteto bibliotekos Senų ir retų knygų ir rankraščių skyriuje, dalyvavo ieškant ir susigrąžinant iš SSRS bibliotekų senojo Vilniaus universiteto išvežtus knygų fondus.

mokslinės literatūros veikalų. Tačiau apibendrinant šiame skyriuje aptartus duomenimis, norėtusi pabrėžti, kad tiek iš Charkovo, tiek iš Lvovo gražinti knygų rinkiniai yra žymus kultūrinis paminklas, vertingas savo istorija ir moksline verte.

2. 4. GRAŽINIMAS IŠ LENINGRADO

Prieš pradėdami analizuoti knygų gražinimą iš SSRS mokslų akademijos bibliotekos Leningrade, norėtume pabrėžti, kad tai buvo bene sunkiausia visos akcijos dalis, pareikalavusi didelių pastangų ir diplomatiinių sugebėjimų. Kaip nurodėme ankstesnėse darbo dalyse, 1844 m. iš Vilniaus į Peterburgą buvo perkelta Katalikų Dvasinė Akademija, su kuria kartu išvežta didelė dalis Vilniaus universiteto bibliotekos knygų. Tačiau po 1917 m. Spalio perversmo ši akademija buvo uždaryta. Kaip prisiminimuose nurodo L. Vladimirovas [74], iškilo klausimas, kur gi pateko senajam Vilniaus universitetui priklausiusios knygos. Juk vien Leningrado bibliotekose tuo metu buvo saugoma daugiau nei 25 milijonai knygų, o juk karų, blokados metais bibliotekų kolekcijos buvo kilnojamos iš vienos vietos į kitą, slepiamos nuo gaisrų, vagių, daugelis jų nukentėjo ar „persimaišė“. O taip pat per tiek metų pasikeitė ir bibliotekų darbuotojai, gerai pažinoję savųjų bibliotekų kolekcijas ir jų patekimo į bibliotekos fondus bei saugojimo juose istorijas. Kaip savo straipsniuose toliau nurodo L. Vladimirovas [74, 81], po ilgų ir atkaklių ieškojimų Leningrado archyvuose, jam pavyko aptikti žinutę, kad iš Vilniaus Dvasinės akademijos išvežtos knygos turėtų būti saugomos SSRS Mokslų Akademijos bibliotekoje. Tačiau palankumo, geranoriškumo ir pagalbos šioje bibliotekoje L. Vladimirovas nesulaukė. Didelė dalis senųjų bibliotekos darbuotojų nebedirbo, o likęs vienintelis senas senųjų spaudinių skyriaus bibliotekininkas priklausė, anot L. Vladimirovo, tai bibliotekininkų kategorijai, kurie jokių būdu nenori atiduoti nė vienos knygos iš savo kolekcijos. Senasis darbuotojas įrodinėjo, kad jokių knygų iš Vilniaus universiteto ar dvasinės akademijos nėra, todėl L. Vladimirovui teko imtis gudrybių. Jis senų spaudinių skaitykloje užsisakė keletą knygų, kurios, jo manymu, galėjo priklausyti senajam Vilniaus universitetui. Tai dar kartą įrodo, kaip gerai L. Vladimirovas buvo susipažinęs su universiteto katalogais, knygų repertuaru, kad iš tokios didelės gausybės knygų sugebėjo atrinkti Vilniaus universitetui priklausiusias knygas. Kelis tūkstančius Vilniaus universiteto antspaudą turinčių knygų taip pat rado rezerviniame, t.y. dar nesutvarkytame knygų fonde.

Knygų paieškos Leningrade prasidėjo 1956 m., nes Vilniaus Universiteto bibliotekos archyve yra 1956 m. rugpjūčio mėn. 20 d. laiškas Nr. 3-10/520/5435 SSRS Mokslų akademijos prezidentui A. H. Nesmejanovui, kuriame L. Vladimirovas kartu su tuometiniu Vilniaus universiteto rektoriumi J. Bulavu trumpai išdėsto Vilniaus universiteto uždarymo istoriją ir dalies

buvusios bibliotekų fondų perkėlimą kartu su Vilniaus katalikų dvasine akademija į Peterburgą. Minimas 1918 – 1919 m. m. Lietuvos vyriausybės bandymas susigrąžinti fondus, tačiau nesėkmingai, ir nurodoma, kad 1924 m. likviduotos Peterburgo katalikų dvasinės akademijos fondai buvo perduoti SSRS mokslų akademijos bibliotekai. Šiame kreipimesi pateikiami visi tikslūs faktai, kurie įrodo, kad L. Vladimirovas yra tikras dėl savo veiksmų teisėtumo ir rinkinių grąžinimo akcijos pagrįstumo. Tame pačiame archyvo bylos aplanke yra 1956 m. rugpjūčio mėn. 29 d. atsakymas iš SSRS mokslų akademijos bibliotekos, kur neprieštaraujama, kad būtų atrinkta literatūra mainų fonduose, tačiau nurodo, kad rinkinius atrinkinésiantis žmogus pageidaujamas ne anksčiau kaip nuo kitų metų, t.y. 1957 m. sausio mėn. Įdomu, kodėl SSRS Mokslų Akademijos biblioteka nenorėjo priimti žmogaus iš Vilniaus universiteto bibliotekos. Peršasi mintis, kad tuometinės bibliotekos darbuotojai puikiai suvokė senosios Vilniaus universiteto bibliotekos fondų turtingumą ir lengvai nenorėjo grąžinti rinkinių, bent jau tų, kurie buvo sukomplektuoti ir saugomi pagrindiniuose fonduose.

Archyvinėje byloje saugomi knygų perdavimo aktai, pasirašyti SSRS Mokslų akademijos bibliotekos Komplektavimo skyriaus vedėjos Grigorjevės ir Mainų fondo atsakingas sekretoriaus Sokolovo: Aktas Nr. 86/23, 1956-11-14 (1 sąrašas), perduotos XVII-XVIII a. knygos 716 vnt. už 4436,50 rublių; Aktas Nr. 87/23, 1956-11-14 (2 sąrašas), perduotos XVII-XVIII a. knygos 783 vnt. už 4650 rublių; Aktas Nr. 89/23, 1956-11-20 (3, 4 sąrašas), XVII-XVIII a. knygos 775 vnt. už 3334,50 rublių, Aktas Nr. 91/23, 1956-12-07 (5, 6 sąrašas), XVII-XVIII a. knygos 820 vnt. už 5058 rublių, Aktas Nr. 98/23, 1956-12-24 (7, 8, 9, 10 sąrašas), XVII-XVIII a. knygos 1166 vnt. už 7132 rublių. Remiantis šiais sąrašais iš viso buvo grąžinta 4260 knygų. Iš šių aktų aišku, kad dalis knygų iš SSRS Mokslų akademijos bibliotekos jau buvo perduota 1956 m. Deja, archyvuose dokumentuose nenurodoma, iš kurių fondų yra šios knygos, patys sąrašai sudaryti netvarkingai, nėra aiškios knygų rūšiavimo tvarkos ar sistemos. Taip pat neišlikę įsakymų bei komandiruočių, kas 1956 m. važiavo į Leningradą atrinkinėti senųjų Vilniaus universiteto knygų. Šiuo atveju tenka remtis I. Petrauskienės atsiminimais, kuri teigia, kad pirmą kartą į Leningradą važiavusi 1956 m. su L. Vladimirovu ir jo dukterimi, kadangi ši vežusi dokumentus stoti į Leningrado universitetą [11].

Išnagrinėjus išlikusius knygų sąrašus, galima teigti, kad jie buvo sudaromi SSRS mokslų bibliotekos darbuotojų, kadangi tokį ilgą laiką (nuo 1956 m. lapkričio mėn. 14 iki gruodžio mėn. 24 d.) Vilniaus universiteto darbuotojai kažin ar galėjo būti komandiruoti į Leningradą. Be to, šis faktas pagrindžia ir tolesnę įvykių seką, nes ne visos knygos buvo perduotos Vilniaus universiteto bibliotekai. Kaip aiškėja sklaidant archyvo dokumentus, dalis knygų dėl neaiškių priežasčių buvo perduota Lietuvos mokslų akademijos bibliotekai. Tai randame 1956 m. rugpjūčio

mėn. 29 d. SSRS Mokslų akademijos bibliotekos laiške Vilniaus universiteto bibliotekos direktoriui L. Vladimirovui, kur tuometinis SSRS Mokslų akademijos bibliotekos direktorius A. X. Rafikovas nurodo, kad visa, kas susiję su Vilniaus Romos katalikų dvasine seminarija, bus perduota Centrinei Lietuvos mokslų akademijos bibliotekai. L. Vladimirovas iš karto sureagoja į šį laišką ir jau tu pačių metų rugsėjo mėn. 3 d. siunčiamas atsakymas SSRS mokslų akademijos bibliotekai, kuriame dėstomi faktai, nuomonė, įsitikinimai, patikrinti ir pagrįsti istoriniais įvykiais, kad Dvasinės Akademijos rinkinių perdavimas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekai yra visiškai nesusijęs ir niekuo nepaaiškinamas dalykas. Kaip nuorodos pateikiamos jau minėtos M. Brensztejn ir A. Rysakewsky monografijos apie senojo Vilniaus universiteto biblioteką, jos fondus, katalogus ir kitą susijusią informaciją. Bet atsakymo nebuvo gauta.

Remiantis aukščiau minėtais faktais, iki 1956 m. gruodžio mėn. 24 d. dalis knygų jau buvo išsiųsta į Vilnių, tačiau šioje rinkinių gražinimo akcijoje galime išvelgti akivaizdžių „detektyvo“ bruožų. 1957 m. vasario mėn. 7 d. L. Vladimirovas vėl kreipiasi į SSRS Mokslų akademijos bibliotekos direktorių, dėkodamas už gražintas knygas ir klausdamas, kodėl kai kurios knygos buvo nusiųstos tuometinei Lietuvos mokslų akademijos bibliotekai. Šioje vietoje verta atkreipti dėmesį į tai, kad L. Vladimirovas nenurodo, iš kur jam žinomi šie faktai, kuo jis remiasi ir grindžia savąjį teiginį, todėl kyla klausimas, ar iš tiesų knygos pakliuvo Lietuvos mokslų akademijos bibliotekai. Tolesnis atsakymas iš SSRS mokslų akademijos bibliotekos (1957 m. kovo mėn. 25 d.) nurodo, kad dar 1956 m. vasarą SSRS mokslų akademijos bibliotekoje lankęsis deleguotas asmuo ir atrinkinėjęs knygas, nurodė, kad Vilniaus universitetas norįs atgauti tik knygas su specialiu Vilniaus akademijos antspaudu, o visos kitos knygos gali būti perduotos Lietuvos mokslų akademijos bibliotekai. Šiame SSRS Mokslų Akademijos bibliotekos atsakyme iškyla daug neaiškumų – visų pirma neaišku, koks asmuo tą 1956 m. vasarą lankėsi SSRS mokslų akademijos bibliotekoje ir kas jam suteikęs anksčiau išvardintus įgaliojimus paskirstyti knygas. Šio darbo autorė, peržiūrėdama Vilniaus universiteto bibliotekos archyvą, stengėsi išsiaiškinti, kuris iš bibliotekos darbuotojų tuo metu buvo komandiruotas į Leningradą, tačiau jokie įsakymo rasta nebuvo. Manytume, kad reikėtų patikrinti ir kitus Vilniaus universiteto bibliotekos personalo šaltinius ar komandiruočių ataskaitas, nebent galėtume svarstyti, jog šie dokumentai buvo tikslingai slepiami. Rastas ir kitas faktas, kuriuo negalime tvirtai pasiremti, nes tai yra N. Feigelmano atsiminimų straipsnis „Rūpėjo lietuviškų knygų likimas“ [38], kuriame jis nurodo, kad dalyvavo susigražinant knygas iš Peterburgo ir Maskvos. Belieka tik spėlioti, kad jis galėjo būti tas asmuo, 1956 m. komandiruotas į Leningradą, į SSRS Mokslų akademijos biblioteką atrinkinėti senųjų knygų.

Šis Vilniaus senajam universitetui priklausiusių knygų nusiuntimas, per klaidą ar tikslingai, neleido nurimti ir pačiam L. Vladimirovui. 1959 m. vasario mėn., praėjusius dvejais metams nuo knygų gražinimo, iš Vilniaus universiteto bibliotekos rašomas laiškas Lietuvos Mokslų akademijos prezidentui J. Matuliui, kur nurodoma, kad Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, 1957-1958 m. gaudama iš SSRS mokslų akademijos mainų fondo literatūrą, jos tarpe per klaidą gavo ir keletą šimtų senojo Vilniaus universiteto knygų. Šis laiške nurodytas faktas tapo aiškia prielaida patikrinti, ar knygos iš tiesų buvo perduotos Lietuvos mokslų akademijos bibliotekai.

Darbo autorė patikrino Lietuvos Mokslų akademijos archyvą ir peržiūrėjo Lietuvos TSR mokslų akademijos centrinės bibliotekos aktus ir atsiskaitomuosius raštus apie 1957 m. ir 1958 m. bibliotekinius knygų įsigijimą, pirkimą ir gavimą dovanai. Deja, jokių su L. Vladimirovo ir J. Kubiliaus 1959 m. vasario mėn. rašytu laišku duomenų nerasta, taip pat nėra jokių knygų sąrašų, perduotų knygų iš SSRS Mokslų akademijos bibliotekos aktų ar laiškų, įsakymų, nurodymų, vienaip ar kitaip susijusių su Vilniaus universiteto senosiomis knygomis. Tikėtina, kad informacijos būtų galima rasti patikrinus SSRS mokslų akademijos bibliotekos archyvą Peterburge, tačiau šiuo metu tokios galimybės neturėjome. Mūsų manymu, vertėtų išsiaiškinti, kiek ir kokių knygų buvo perduota tuometinei Lietuvos mokslų akademijos bibliotekai, o ne Vilniaus universitetui, kieno iniciatyva ir kokių tikslų tuo buvo siekiama. Be to, šio darbo autorė šiais metais atliko praktiką Lietuvos Mokslų akademijos bibliotekoje. Praktikos metu tarp XVI–XVII a. knygų, saugomų Lietuvos Mokslų akademijos bibliotekos fonduose, buvo rastas keletas senųjų spaudinių, turinčių Vilniaus Jėzuitų akademijos provenienciją. Šis nežymus faktas gali tapti mažu atspirties tašku toliau nagrinėjant senųjų Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių likimą. Siūlytume šiuos faktus patikrinti kituose moksliniuose tyrimuose.

Tolesnis knygų gražinimas iš SSRS Mokslų akademijos bibliotekos vyko 1959 m. Vilniaus universiteto bibliotekos archyve rastas 1959 kovo mėn. 2 d. įsakymas komandiruoti vyr. bibliografę I. Petrauskienę į Leningrado Mokslų akademijos biblioteką senojo Vilniaus universiteto knygoms atrinkti 8 dienoms (nuo 1959 m. kovo 5 d. iki kovo 12 d.), kartu su I. Petrauskiene į Leningradą komandiruojama ir studentė – praktikantė Teresė Šapalaitė (Gustienė), apie tai pranešama SSRS mokslų akademijos bibliotekos direktoriui G. A. Čebotarevui, pabrėžiant ypatingą dėmesį dėl Žygimanto Augusto kolekcijos gražinimo, kuri yra šios bibliotekos retų spaudinių skyriuje (1959 m. kovo 4 d. laiško SSRS Mokslų akademijos bibliotekos direktoriui). Valstybinio

Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto Bibliotekininkystės skyriaus studentė T. Šapalaitė rašė pranešimą moksliniam bibliotekininkų būreliui „Senajo Vilniaus universiteto fondų likimas po universiteto uždarymo ir Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos darbas paieškant ir gražinant šiuos fondus“. Apie šią kelionę pavyko pakalbinti šios akcijos dalyves

– I. Petrauskienę ir T. Gustienę. Abi jos nurodo, kad knygos buvo atrinkinėjamas pagaliniame (rezerviniame) fonde, į pagrindinius fondus, kur buvo saugomos vertingiausios ir dar Žygimanto Augusto kolekcijai priklausiusios knygos, jų bibliotekos darbuotojai neįleido [11, 12]. O rezerviniame fonde saugomos knygos buvo geros būklės, prižiūrėtos, sudėtos į lentynas. Kaip teigia T. Gustienė, atrinkinėjo pagal turimus sąrašus, be to, Vilniaus universitetui priklausiusios knygos išsiskyrė įrišimais, buvo „matomos ant viršelių lipdės“ [12] (manytina, kad praėjus tiek daug laiko, T. Gustienė suklydo, nes ant knygų turėjo būti matomi superekslibrisai, tuo laikotarpiu lipdžių dar nebuvo, bibliotekose jos pradėtos naudoti nuo XVIII a.) todėl dažnai, net neišėmus knygos iš lentynos ir neieškant nuosavybės ženklų pačios knygos puslapiuose, buvo aišku, kad ši knyga priklausė senajam Lietuvos kultūros židiniui – Vilniaus universitetui. Knygų buvo atrinkta daug, nei viena, nei kita akcijos dalyvė tiksliai nebepamena skaičiaus (šiuo metu pagal Vilniaus universiteto archyvo bylose [4; 15] aptiktus duomenis, SSRS mokslų akademijos biblioteka Leningrade 1959 m. Vilniaus universiteto bibliotekai gražino apie 9.000 knygų), jos sudėtos į konteinerius ir išsiųstos į Vilnių. Ir I. Petrauskienė, ir T. Gustienė prisimena, kad gyveno gėrime Mokslų akademijos darbuotojų bendrabutyje, be vykdomo darbo joms buvo parengta puiki kultūrinė programa, kurios metu galėdavo aplankyti ne tik muziejus, bet pasižiūrėti spektaklius, į kuriuos paprastai bilieto reikėdavo laukti po kelis mėnesius ar net metus. Tai leidžia manyti, kad L. Vladimirovas tarsi atsidėkodamas darbuotojams už jų darbą, sukurdavo ne tik puikias sąlygas, bet ir plėsdavo jų akiratį ir meninį skonį. Anot T. Gustienės, „profesorių erzino žmonių nemokšiškumas“ [12], todėl į knygų gražinimo akcijas jis siuntė išsilavinusius ir puikiai savo sritį išmanančius darbuotojus ar pažangius studentus.

Darbo autorei susitikus su T. Gustiene, buvo paklausta, ar neišliko medžiagos, rašto darbų iš ano meto. Deja, T. Gustienė jokių rašytinių dokumentų nepateikė, nes per tiek metų jie „užsimetė“, dingo ar paprasčiausiai buvo sunaikinti, o, patikrinus Vilniaus universiteto archyvą, gautas atsakymas, kad studentų rašto darbai nėra saugomi. Todėl belieka apgailestauti, kad neišliko mūsų temai svarbios medžiagos, kuri galėtų praturtinti nagrinėjamą temą bei pateikti ano meto atmosferos ir pačios akcijos atgarsius ir vertinimus.

Dar kartą grįžtant prie minėtų faktų, kad SSRS Mokslų Akademijos biblioteka sutiko gražinti knygas tik iš rezervinio fondo, Vilniaus universiteto bibliotekos archyve buvo rasti tolesni laišakai ir kreipimaisi, kurie įrodo L. Vladimirovo atkaklumą ir ryžtą siekiant užsibrėžto tikslo. Vienas iš tokių dokumentų yra 1959 m. liepos mėn. 6 d. tuometinio Vilniaus universiteto rektoriaus J. Kubiliaus ir L. Vladimirovo laiškas Lietuvos TSR Komunistų partijos centro komiteto sekretoriui drg. A. Sniečkui, kuriame minimas 1959 m. senųjų Vilniaus universiteto knygų gražinimas iš SSRS Mokslų Akademijos bibliotekos, nurodant, kad vertingiausia šios kolekcijos dalis, patekusi į

bibliotekos pagrindinius bibliotekos fondus, gražinta nebuvo. Prašoma paremti teisėtas pretenzijas ir parašyti į TSKP Centro komitetą, kad šis duotų nurodymus SSRS Mokslų Akademijai apie visos senojo Vilniaus universiteto knygų kolekcijos gražinimą. [15]

Kitas mūsų nagrinėjamai temai svarbus dokumentas yra 1960 m. spalio mėn. 26 d. laiškas pirmajam Sovietų Sąjungos Komunistų partijos sekretoriui drg. Nikitai Sergejevičiui Chruščiovui, kurį pasirašo L. Vladimirovas. [4] Šiame laiške L. Vladimirovas trumpai supažindina su Vilniaus universiteto bibliotekos likimu po 1832 m. universiteto uždarymo, nurodydamas kur ir tiksliai kiek knygų pateko, koks buvo jų tolesnis kelias ir kur šiuo metu jos saugomos. Laiške minima Lietuvos ir Lenkijos karaliaus Žygimanto Augusto kolekcija jau nuo 1543 m., nurodoma, kad Vilniaus universiteto bibliotekos kolekcijoje buvo tokie reti leidiniai kaip Chilinskio Biblija. Taip pat minimas ir 1918 m. SSRS Komisarų tarybos dekretas „Dėl Lietuvos kultūrinės, meninės ir istorinės vertės turto gražinimo lietuvių darbo tautai“, kurį pasirašė pats V. Leninas. L. Vladimirovas toliau konstatuoja, kad senojo Vilniaus universiteto rinkiniai rasti Ukrainos TSR mokslų akademijos bibliotekoje, Charkovo valstybinio universiteto bibliotekoje, o didelė dalis šių rinkinių jau gražinta Vilniaus universiteto bibliotekai. Laiško pabaigoje didžiausias dėmesys sutelkiamas į SSRS Mokslų akademijos biblioteką, gražinusią tik literatūrą, esančią mainų fonde, t.y. apie 9100 egz., tačiau atsisakiusią gražinti pačią vertingiausią kolekcijos dalį, jau įtrauktą į TSRS mokslų akademijos bibliotekos fondus. SSRS Mokslų akademijos direkcija motyvavo tuo, kad esami rinkiniai peržengia Lietuvos nacionalinės priklausomybės rėmus, nes tai pasaulinės reikšmės rinkiniai, o L. Vladimirovas nurodo, kad toks motyvas neatitinka Lenino dekreto ir prašo pirmojo SSRS komunistų partijos sekretoriaus peržiūrėti šį klausimą. Iš šių dokumentų peršasi jau ne vieno mokslininko bei tyrėjo pagrįsta mintis, kad L. Vladimirovas buvo drąsus žmogus. Žinoma, kad N. S. Chruščiovo valdymo laikais Sovietų Sąjungoje ir jai pavaldžiose Rytų Europos valstybėse buvo jaučiamas tam tikras „atšilimas“ kultūrine ir politine prasme, tačiau, žvelgiant iš šiandienių pozicijų, toks poelgis atrodo tikrai drąsus ir vertas žavesio, nes tais laikais prabilti apie nacionalines vertybes buvo per daug akiplėšiška. Deja, vėlgi nežinome, kaip į šiuos L. Vladimirovo laiškus reagavo Lietuvos ir SSRS komunistų partijos pirmieji sekretoriai, kadangi archyve nėra atsakymų. Bet akivaizdu, kad senieji ir vertingiausi rinkiniai iš SSRS Mokslų Akademijos bibliotekos gražinti nebuvo.

1961 m. rugsėjo mėn. 30 d. Vilniaus universiteto rektorius J. Kubilius įsako komandiruoti Vilniaus universiteto bibliotekos mokslinį sekretorių J. Vaitkų į Leningradą dėl senųjų universiteto fondų gražinimo. 1961 m. spalio mėn. 2 d. Vilniaus universiteto rektorius rašo laišką SSRS mokslų akademijos bibliotekos direktoriui, nurodydamas, kad į Leningradą komandiruojamas J. Vaitkus dėl leidinių suradimo ir perdavimo, ypatingai Žygimanto Augusto

knygų. SSRS mokslų akademijos biblioteka, vykdydama SSRS mokslų akademijos prezidiumo įsakymą, 1959 m. gražino Vilniaus universiteto bibliotekai 9700 egz., tačiau atsisakė gražinti kolekcijos knygas, jau įėjusias į minėtos bibliotekos fondus. Toliau spręsti šį klausimą nutarta sudaryti komisiją iš Vilniaus universiteto bibliotekos ir SSRS mokslų akademijos bibliotekos darbuotojų. Iš Vilniaus universiteto bibliotekos pusės buvo siūlomi šie kandidatai: S. Jankauskas, J. Lebedys, L. Vladimirovas, S. Vaidinauskaitė, J. Vaitkus, J. Gutauskienė, N. Feigelmanas. Vėl tenka apgailestauti, nes vis dėlto svarbiausioji ir vertingiausioji senojo Vilniaus universiteto knygų kolekcijos dalis taip ir liko negražinta SSRS Mokslų Akademijos bibliotekos fonduose. Tai įrodo ir 1999 m. birželio mėn. 10 d. tuometinio Vilniaus universiteto rektoriaus Rolando Povilionio laiškas Nr. 54000-3-394 Rusijos Mokslų Akademijos prezidentui V. A. Gračiovui dėl Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimo iš Mokslų Akademijos bibliotekos Sankt Peterburge [16]. Be to, šio laiško pabaigoje yra priedas: 2003 m. vasario 14 d. atsakymas nebuvo gautas. Laukta buvo pakankamai ilgai, matyt, seniesiems Vilniaus Akademijos rinkiniams nebelemta sugrįžti į senąsias savo saugyklas.

Rekonstravę Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimo akciją ir remdamiesi šios rekonstrukcijos metu surinktais archyvinuose dokumentuose bei publikuotuose šaltiniuose rastais duomenimis, suskaičiavome, kad pagal publikuotus šaltinius 1956–1959 m. vykusios akcijos metu į Vilniaus universiteto biblioteką buvo gražinta **12609 vnt.** senųjų knygų, o remiantis nepublikuotais šaltiniais – į Vilniaus universiteto biblioteką buvo gražinta **12518 vnt.** senųjų knygų. Šis skirtumas, atsižvelgiant į tai, kad Vilniaus universiteto archyvo bylose pateikiamų duomenų darbo autorei nepavyko sutikrinti, ar tikrai visos knygos buvo iš Sovietų sąjungos bibliotekų parvežtos į Vilniaus universiteto bibliotekos saugyklą, remsimės publikuotuose šaltiniuose nurodomu gražintų knygų skaičiumi. Taip pat pažymėtina, kad į šį gražintų knygų skaičių nėra įtrauktos knygos, kurios pagal Vilniaus universiteto archyvo duomenis buvo gražintos 1959 m. iš SSRS Mokslų akademijos bibliotekos Leningrade. Šios knygos nebuvo įtrauktos dėl keleto priežasčių: 1) darbo autorei nepavyko rasti 1959 m. iš SSRS Mokslų akademijos gražintų knygų skaičiaus publikuotuose šaltiniuose; 2) Vilniaus universiteto archyvo bylose [4; 5] pateikiami duomenys skiriasi, vienoje archyvinėje byloje [4] nurodoma, kad 1959 m. gražinta apie 9100 knygų, kitoje byloje [5] – apie 9700 knygų. Siūlytina duomenis apie iš SSRS Mokslų akademijos bibliotekos Leningrade gražintas knygas toliau tikrinti Vilniaus universiteto bibliotekos kataloguose, Vilniaus universiteto archyvo bylose, kadangi šis skaičius būtų svarbus pateikiant galutinį 1956–1959 m. iš Sovietų sąjungos bibliotekų Vilniaus universiteto bibliotekai gražintų knygų skaičių. Apibendrinamieji knygų gražinimo duomenys nurodomi čia pateikiamoje lentelėje.

Lentelė

1956-1959 m. Vilniaus universiteto bibliotekai priklausiusių knygų gražinimas

Senujų knygų gražinimo metai	Vieta, iš kurios senosios knygos gražintos	Gražintų knygų skaičius pagal publikuotus šaltinius	Gražintų knygų skaičius pagal nepublikuotus šaltinius	Pastabos
1956	SSRS Valstybinė Lenino vardo biblioteka, Maskva	106 [79]	80 [12]	Šios knygos buvo išvežtos iš Vilniaus viešosios bibliotekos 1915 m.
1958	Ukrainos mokslų akademijos biblioteka Kijevas	7542 [53] 7541 [55]	7542 [3]	Vilniaus universiteto bibliotekai gražintos ne visos knygos [55].
1959	Charkovo universiteto mokslinė biblioteka	700 [53]	636 [6]	
1956 1959	SSSR Mokslų akademijos biblioteka, Leningradas	4261 [52]	4260 [8] Apie 9100 [4] Apie 9700 [5].	Negražinta pati vertingiausia kolekcijos dalis, nes įtraukta į SSRS Mokslų akademijos bibliotekos fondus
Lvovas			2 knygos [15]	Nėra tikslių duomenų.

Pastaba: skaičius laužtiniuose skliaustuose žymi informacijos šaltinį

Analizuojant publikuotus ir nepublikuotus šaltinius, straipsniuose ir atsiminimuose pateikiama faktinė informacija skyrėsi nuo realios situacijos. Spauldoje pateikiamas [38; 73; 74; 81; 84] Vilniaus universiteto bibliotekai gražintų rinkinių skaičius svyruoja nuo 13.000 iki 18.000 vnt. Tačiau nepublikuotuose šaltiniuose buvo susidurta su kita problema – bendras Vilniaus universiteto bibliotekos archyvo dokumentų vaizdas yra labai išsklaidytas ir padrikas, bylose esantys dokumentai nėra vieni su kitais susiję, trūksta dokumentų sekos. Tai apsunkina šios akcijos istorinę rekonstrukciją. Peršasi išvada, kad dokumentai buvo tikslingai nesisteminami, arba darbas vyko taip greitai ir intensyviai, jog per skubą ir neatidumą dalis dokumentų tiesiog užsimetė. Bylose apie rinkinių gražinimą iš SSRS V I. Lenino bibliotekos Maskvoje, Ukrainos TSR Mokslų akademijos valstybinės viešosios bibliotekos Kijeve, Charkovo universiteto bibliotekos nėra įsakymų ar kitų nurodymų, iš kurių būtų aišku, kas vyko į šias vietas ir kokių tikslu. Labai mažai duomenų turima apie knygų gražinimą iš Lvovo universiteto bibliotekos. Nėra išlikusių (o gal tokių ir nebuvo) šių vizitų ataskaitų. Fondas yra išsklaidytas – dalis bylų saugoma Vilniaus universiteto archyve, dalis likusi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje. Perduodamų knygų sąrašai sudaryti paeiliui surašant knygas, nėra sisteminio rūšiavimo principų (abėcėlės tvarka, pagal leidimo metus, vietovę ar pan.).

2.5. *BIBLIOTHECA ACADEMIAE VILNENSIS* FONDAS VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKOJE

Susisteminius turimus duomenis apie Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimo akciją, vertėtų aptarti gražintų knygų įjungimą į Vilniaus universiteto bibliotekos fondus. Deja, darbo autorei nei Vilniaus universiteto archyve, nei minėtuose straipsniuose apie Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimą nepavyko rasti nuorodų ar užuominų, kaip gražintos knygos buvo tvarkomos. Savaimė suprantama, kad pasikeitė kolekcijų sudėtis tiek bendraja apimtimi, tiek ir pagal sritis. T. Gutauskienė prisiminė [12], kad parvežtos knygos buvo sukrautos Vilniaus universiteto bibliotekos antrame aukšte, virš P. Smuglevičiaus salės. Tačiau nenurodė, iš kur gražintos knygos, ar visos gražintų knygų kolekcijos buvo sudėtos kartu, ar atskirtos, kas vadovavo knygų tvarkymui, ar buvo sudaromi gražintų knygų sąrašai, pagal kokius dokumentus knygos buvo tikrinamos ir pan. I. Petrauskienė teigia [11], kad senojo Vilniaus universiteto bibliotekos knygos dar ilgai buvo netvarkomos, taip pat nurodo, kad prie iš Sovietų Sąjungos

bibliotekų gražintų knygų tvarkymo labai daug prisidėjo Ona Matusevičiūtė⁶. Deja, ne tik knygų, bet ir žmonių gyvenimas gali išnykti iš mūsų atminties, nes nėra duomenų apie O. Matusevičiūtę, jos asmens bylos nesaugoma Vilniaus universiteto darbuotojų archyve. Kaip teigia I. Petrauskienė, O. Matusevičiūtė buvo teista ir dėl šios priežasties Vilniaus universiteto bibliotekoje dirbdavo kaip „laikinas darbuotojas“. Ji mokėjo daug kalbų, buvo labai išsilavinusi, vadinas, toks žmogus buvo reikalingas Vilniaus universiteto bibliotekai, tačiau, žinant tuometinę santvarką, Vilniaus universiteto bibliotekos valdžios bijota ją legaliai įdarbinti. Šis faktas leidžia dar kartą patvirtinti ir L. Vladimirovo pozicijos išskirtinumą, nes imtis antroje darbo dalyje aptartos Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimo akcijos galėjo tik sovietų akyse nepriekaištingą reputaciją turintis žmogus. O. Matusevičiūtė, naudodamasi autentiškais senojo Vilniaus universiteto bibliotekos XIX a. signatūromis, katalogavo atvežtąsias knygas ir sudarė atskirą fondą *Bibliotheca Academiae Vilnensis* fondą. Šiuo metu šią istorinę kolekciją sudaro 18 tūkstančių spaudos vienetų, knygos priskiriamos 1570–1842 metams. Pagal knygų skaičių tai – vienas didžiausių Vilniaus universiteto bibliotekos istoriškai susiformavusių fondų.

Tokiu būdu buvo sutvarkytos senojo Vilniaus universiteto ir jo padalinių knygos, didžiuma kurių po universiteto uždarymo 1832 metais buvo išvežtos į Rusiją ir L. Vladimirovo inicijuotos akcijos metu iš ten sugrąžintos. Knygos saugomos pagal senuosius istorinius šifrus. Šiuo metu Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje yra kuriamas elektroninis *Bibliotheca Academiae Vilnensis* fondo katalogas, kuris tvarkomas tikslinant O. Matusevičiūtės sudarytus iš Sovietų Sąjungos bibliotekų gražintų senųjų knygų aprašus.

⁶ Ona Matusevičiūtė – rašytoja, pedagogė, spaudos darbuotoja, bibliografė. 1946 m. už straipsnius į pagrindinę spaudą buvo suimta ir iki 1954 m. įkalinta Buchtos kolonijos lageriuose. 1959–1990 m. dirbo Lietuvos mokslų akademijos, Vilniaus universiteto, Lietuvos nacionalinės bibliotekų Rankraščių bei Retų spaudinių skyrių bibliografe. Rašė istorines apysakas.

3. L. VLADIMIROVO AKCIJOS REIKŠMĖ XX–XXI a. KULTŪROS PAVELDO JUDĖJIMO KONTEKSTE

Rekonstravę istorinių Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimo akciją, įvykusią maždaug prieš 50 metų, šioje darbo dalyje įvertinsime jos reikšmę laiko perspektyvos atžvilgiu ir panašių kultūros, meno ar istorinių vertybių gražinimo akcijų kontekste. Iš pradžių verta paminėti, kad tokių akcijų pasaulio kilnojamų kultūros vertybių istorijoje, o tuo labiau Lietuvos kilnojamųjų kultūros vertybių istorijoje tikrai nėra daug.

Nuo senų laikų tautos grobė, plėšė, naikino ir žudė viena kitos turtus, ir šiandien niekam nuostabos nekelia tai, kad pavyzdžiui vieno didžiausio pasaulyje Britų nacionalinio muziejaus ekspozicijos sudarytos iš Senojo Egipto, Atėnų ar Romos Imperijos civilizacijų kultūros, meno ar istorijos rinkinių. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, pasaulio valstybės „stengėsi“ nebekartoti praeities klaidų ir priėmė konvencijas, protokolus, surašė rekomendacijas bei pasiūlymus [63; 62], kurie privalo nustatyti okupuojančios valstybės kariuomenės veiksmus kultūros turtų atžvilgiu, jos atsakomybę už kultūros turtų išsaugojimą, taip pat apibrėžė kultūros turtų apsaugos, gynimo ir pagarbos sąvokas ir pan. Tačiau, anot A. Bėkštos (1993 m, buvusio Kultūros ir švietimo ministerijos Kultūros paveldo departamento direktoriaus) [22], šios tarptautinės konvencijos dėl kultūros turtų gražinimo yra labai kompromisiškos ir ne visada palankios valstybėms, praradusioms turtus, greičiau jau priešingai.

Taip pat pažymėtina, kad šioje darbo dalyje bus bendrai aptariamas kultūros paveldo judėjimo klausimas, kadangi knygotyrai aktualaus ir tiriamo tik spaudos paveldo judėjimo pavyzdžių, išskyrus antroje darbo dalyje rekonstruotą Vilniaus universiteto rinkinių gražinimo akciją, darbo autorei nepavyko aptikti. Kita vertus, šis mūsų pasirinktas aptarimo pobūdis būtų leistinas, nes spaudos paveldo vertybės priklauso kilnojamoms kultūros vertybėms ir, kai kalbama apie kilnojamųjų kultūros vertybių judėjimo klausimus, ypatingai tai ryšku ir P. Galaunės, ir Z. Kiaupos darbuose [30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 42; 43; 44], didelis dėmesys skiriamas visoms kultūros, meno ir istorijos kilnojamoms vertybėms. Tai patvirtina ankstesnėse darbo dalyse aptarta 1956 m. L. Vladimirovo iniciuota ne tik knygų iš SSSR valstybinės Lenino vardo bibliotekos Maskvoje gražinimo, bet ir Vilniaus Senienų muziejaus kolekcijos gražinimo iš SSRS valstybinio istorijos muziejaus Maskvoje akcija

3.1. KILNOJAMŲ KULTŪROS VERTYBIŲ JUDĖJIMO TEORINIAI ASPEKTAI

Atgavus nepriklausomybę, Lietuvos Respublikos Seimas tik 1996 m. sausio 23 d. priima Lietuvos kilnojamų apsaugos vertybių įstatymą. Nepažįstamas ir tolimas dar Lietuvos politikams teisinių kultūros paveldo tyrimų laukas, todėl ir didesnių šios problematikos tyrimų nėra. Todėl pristatysime lenkų kultūros politiko ir teisininko, Katowicų universiteto Lenkijoje profesoriaus Wojciecho Kowalskio [50] išskirtas kultūros paveldo „išvežimo“ sąvokas.

Teisinės doktrinos ir teisinė praktika nurodo tris kultūros vertybių grąžinimo sąvokas: restitucija (*restitution*), repatriacija (*repatriation*) ir kultūrinio turto grąžinimas (*return of cultural property*). Restitucija šiandien suvokiama kaip neteisėtai nusavinto turto, per karą paimto iš priešų teritorijos grąžinimas pagal sutartį arba kitą teisės aktą. Kultūros vertybių grąžinimo politikoje restitucija siekiama susigrąžinti kiek įmanoma originalių neteisėtai išvežtų kultūros vertybių. Repatriacija (lot. *repatriatio* – sugrįžimas į tėvynę) visų pirma reiškia tarptautinei teisei neprieštaraujantis užsienio valstybėje esančių kitos valstybės piliečių grąžinimas į jų valstybę pagal juos išleidžiančios ir priimančios valstybės susitarimą, tačiau kultūrinių vertybių grąžinimo kontekste tai suvokiamas kaip pačių kultūros vertybių grąžinimas. O kultūrinių vertybių grąžinimo terminas apima pretenzijas dėl kultūrinio turto grąžinimo pirminei tų kultūros vertybių turėtojai / kūrėjai, iš kur šis turtas buvo išvežtas kaip iš kolonijos arba neteisėtai. Tačiau ir šiuo požiūriu, kaip nurodo W. Kowalski [50], teisinės nuomonės skiriasi, kas dar kartą pagrindžia kultūros vertybių grąžinimo opumą ir dviprasmiškumą. Be to, nederėtų pamiršti, kad reikšmingi istoriniai įvykiai ne kartą keitė Europos, o ir viso pasaulio valstybių teritorijas bei tautines sudėtis. Vien XX a. žlugo kelios galingos imperijos (SSSR, buvusi Jugoslavija), po kurių „atsikūrusios“ arba iš naujo susikūrusios valstybės įnešė daugelį politinių, ekonominių, socialinių ir kultūrinių pokyčių. Juk į tai, kas prieš kelias dešimtis metų ar amžių buvo bendras turtas, šiandien savo teises gali pareikšti keletas tautų ar naujai susikūrusių / atsikūrusių valstybių. Ne išimtis šiuo atveju ir Lietuva.

Lietuva nuo seno garsėjo savo diaugiakultūrine patirtimi, todėl šis aspektas tampa labai svarbus, keliant klausimą apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldą. Juk į tuometinę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudėtį įėjo dabartinės Baltarusijos, Ukrainos, dalis Rusijos, vėliau ir Lenkijos žemės. Todėl tokios kilnojamojo kultūros paveldo vertybės gali būti laikytinos kelių valstybių paveldu. Arba priešingai, sąjunga vienoje ar kitoje valstybėje gali turėti neigiamo poveikio kultūrinio vertybių grąžinime, kaip tai, drįstume teigti, nutiko pirmosios Lietuvos nepriklausomos Respublikos komisijai derantis dėl kultūrinių vertybių grąžinimo iš carinės Rusijos:

„jūs niekuomet nebuvote kultūrinė tauta, jus valdė lenkai. Ten nėra dokumentų, rašytų lietuvių kalba...“ [32]

Apibendrinami Lietuvos kultūros paveldo problematikoje naudojamus terminus, tvirtintume, kad Lietuvos kultūros paveldo terminologijoje dažniau naudojamas *kultūrinio turto gražinimo* terminas. Toks terminas sutinkamas P. Galaunės, A. Bėkštos, Z. Kiaupos, Leonido Žilevičiaus ir kitų kultūrologų bei kultūros istorikų darbuose [22; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 42; 43; 44; 85]. Manytina, kad Lietuvos kultūros paveldo žinovams šis terminas tarsi apibendrina visas tris W. Kowalskio straipsnyje išvardintas sąvokas, todėl mūsųose ir apsiribojama tokiu kultūros paveldo gražinimo įvardijimu.

3.2. KILNOJAMOJO KULTŪROS PAVELDO GRAŽINIMO PAVYZDŽIAI KITOSE VALSTYBĖSE

Analizuojant dabartinę kultūros paveldo situaciją, darbo autorei pavyko aptikti kelis tokių kilnojamųjų kultūros vertybių – mums aktualių ir spaudos paveldo – gražinimo atvejus, kuriuos pristatysime ir palyginsime su L. Vladimirovo senųjų Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimo akcija.

Kaip minėta, kilnojamųjų kultūros vertybių judėjimo ir gražinimo klausimas daugiau opus mažoms tautos, kurios ilgą laiką buvo didžiųjų valstybių sąjungose ar priespaudoje. Panašus vertingų knygų kolekcijos, kaip ir Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių, išvežimas buvo inicijuotas Sovietų Sąjungos vyriausybės Antrojo pasaulinio karo metu iš Vengrijos.

2006 m. vasario mėn. pabaigoje – kovo mėn. pradžioje Rusijos Federacijos prezidentas Vladimiras Putinas, lankydamas Vengrijoje, Budapešte, dalyvavo XV amžiaus vengriškų knygų kolekcijos pristatyme. Šias knygas sovietų kariai iš Vengrijos, Sarospatako gimnazijos bibliotekos, išvežė Antrojo pasaulinio karo metu, Maskva jas gražino 2006 m. vasario mėnesio pradžioje. Iš pirmo žvilgsnio tai tikrai neįtikėtinas ir tarptautinių pagyrimų vertas aktas. Tačiau, pasidomėjus vengrų spauda, sužinomi ir kiti šios įvykdytos akcijos faktai. 1938 m., prieš prasidedant Antrajam Pasauliniam Karui, Vengrijos mokslininkai ekspertai atrinko 172 retas knygas iš Sarospatako gimnazijos bibliotekos, kuri yra viena seniausių Rytų Europos bibliotekų (įkurta 1531 m.). Šie spaudiniai turėjo būti vežami į Budapeštą, tačiau Sovietų kariai juos surado, išlaužė į seifą ir paėmė kartu su 50 medalių. Po 15 metų derybų tarp Rusijos ir Vengrijos vyriausybių į Sarospatako universiteto biblioteką „grįžo“ trūkstamos knygos, tačiau ne visos ir ne už dyką. Sarospatako gimnazijos biblioteka knygas gavo 2006 m. vasario mėn. 2 d., dar trūksta apie 174 knygu. Knygos Vengrijai buvo gražintos labai geros būklės. Senosios vengrų knygos apie 60 metų išbuvo Rusijos

Nižnij Novgorodo bibliotekoje. Už tai, kad visą tą laiką knygos buvo saugomos Rusijoje, Vengrija turėjo sumokėti keturis šimtus tūkstančių dolerių. Derybos tarp Vengrijos Respublikos ir Rusijos buvo pradėtos dar 1991 metais, abiejų šalių ministrai pirmininkai pasirašė raštą dėl knygų gražinimo, tačiau vėliau derybų procesas pritilo ir aprimo. Maždaug po 10 metų derybos atnaujinamos. Vengrų vyriausybė turėjo sumokėti 1 000 000 JAV dolerių už Nižnij Novgorodo bibliotekos remontą. Taigi kyla klausimas, ar, sumokėjus tokius pinigus, kiekviena tauta galėtų atgauti prarastas kilnojamo turto kultūros vertybes ir paveldo gražinimo problema būtų išspręsta.

Kita, taip pat su Rusijos valstybe susijusi kilnojamųjų kultūros vertybių judėjimo akcija įvyko Moravijoje (Čekijos Respublika), kai 2006 m. kovo mėn. pradžioje, palikęs Vengriją ir atvykęs į Čekijos Respubliką, iš Prahos Rusijos prezidentas parsivežė XIX a. rusų dailininko Ivano Kramsky paveikslą „Valstiečio galva“, kuris, remiantis Rusijos šaltiniais, priklausė vienam iš muziejų Peterburge. Iki tol paveikslas buvo saugomas Moravijos galerijoje Brno mieste. Šį kartą Rusijos prezidentui tai buvo „nelaukta staigmena“, kuri buvo palydima tokiais jo žodžiais: „Labai malonu, nes dažniausiai juk mes /rusai/ kažką gražiname [56]. Šis gražus Čekijos valstybės gestas leidžia daryti prielaidą, kad žlugus Sovietų Sąjungos imperijai, susikūrus naujoms valstybėms, pradedamas deramu būdu spręsti ir kultūros paveldo klausimas, kurį toliau iliustruoti galima Lietuvai iš Vokietijos gražinto XV a. rankraščio pavyzdžiu.

2007 m. sausio mėn. 18 d. unikalus atvejis Lietuvos nepriklausomybės istorijoje – Vokietijos archyvarai savo iniciatyva Lietuvai gražino XV a. bažnytinį raštą. Gražintas dokumentas yra XV a. pabaigoje Romos kardinolų patvirtintas nuodėmių atleidimo raštas, priklausęs Kauno Šventojo Nikolajaus koplyčiai. Dokumente rašoma, kad visi Kauno gyventojai, paaukoję pinigų šiems maldos namams, po mirties skaistykloje praleis 100 dienų mažiau. [39] Archyvarai spėja, kad į Vokietiją dokumentas pateko II pasaulinio karo metais. 1945 m. nuodėmių atleidimo raštas pateko į vieną Vokietijos biblioteką ir buvo perduotas Badeno–Viuertembergo žemės archyvui, su priedašu, kad dokumentas skirtas menamai Karinos bažnyčiai. Tik kiek daugiau nei prieš metus specialistai pastebėjo, kad rašte minima ne Karina, o Kaunas. Pasak Lietuvos archyvų departamento specialistų, nepriklausomybės laikotarpiu iš Europos ir Šiaurės Amerikos susigražinta maždaug 9000 bylų, tarp jų – prieškarinio Lietuvos ambasadų ir išeivijos organizacijų dokumentai. Tačiau tai vyko Lietuvos iniciatyva, todėl Vokietijos sprendimas padovanoti dokumentą – unikalus atvejis. Taip pat tai pirmas istorinis dokumentas, į Lietuvos archyvus sugrįžantis iš Vokietijos. Iki šiol mūsų šalies archyvai daugiausia bendradarbiavo su Lenkija, Jungtinėmis Amerikos Valstijomis, Rusija.

Aukščiau nurodyti pavyzdžiai priskirtini bendrajam kultūros paveldo judėjimui, neišskiriant spaudos paveldo. Jie byloja, kad nedidelis kilnojamųjų kultūros paveldo judėjimas pasaulyje vyksta, jis yra labai palaikytinas.

Atgavus nepriklausomybę, Lietuvos politikai, istorikai, o taip pat kolekcininkai ir kultūrologai jau ne kartą kėlė klausimus, kiek ir kokių istorijos dokumentų ir kultūros vertybių yra atsidūrę svetur, kaip jų ieškoti ir svarbiausia – kaip šį turtą atgauti, taip pat šie klausimai buvo perkelti ir į valstybės politikos lygmenį – derybos su Sovietų sąjunga po 1990 m.. Deja, Sovietų Sąjungai žlugus, derybos su Rusijos valstybe kaip ir buvo atidėtos, o su nepriklausomomis valstybėmis tapusiomis buvusiomis Sovietų Sąjungos respublikomis net nebuvo pradėtas. Kaip nebuvo pradėtos derybos ir dėl kultūros vertybių grąžinimo iš Lenkijos, kurių atveju ši problema tampa dar opesnė dėl bendros Lietuvos – Lenkijos valstybės nuo XVI a., Vilniaus okupacijos Pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikais. Manytina, kad vis dėlto palankiausias ir sėkmingiausias kilnojamų kultūros vertybių grąžinimas per visą Lietuvos kultūros paveldo grąžinimo paveldo istoriją vyko iš Sovietų Sąjungos pasibaigus Antrajam pasauliniam karui. Nes nei tais pačiais Sovietų Sąjungos laikais, nei XX–XXI a. kilnojamųjų kultūros vertybių grąžinimo pavyzdžių, prilygstančių L. Vladimirovo grąžinimo akcijai, mažai rasime. Ypatingai turint omenyje tokio grąžinimo kiekybinę, jau nekalbant apie kokybinę sudėtį, nes kokybinis tokio veiksmo aspektas bet kuriuo atveju yra neįkainojamai svarbus, o taipogi įvertinant ir visas politines aplinkybes.

IŠVADOS

Senųjų kultūros vertybių paieška yra nesibaigiantis procesas, kuriame svarbios visos, iš pirmo žvilgsnio net ir mažai reikšmingos, detalės. Visas L. Vladimirovo senųjų Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimo darbas prilygsta tarsi detektyviniam tyrimui, kur visuma ir įvykių chronologija rekonstruojama pagal esamą detalę, amžininkų užuominą ar pastabą.

Iš pateiktų duomenų ir atliktos rekonstrukcijos galima daryti išvadą, kad L. Vladimirovo įvykdyta akcija – Vilniaus universiteto istorinių rinkinių gražinimas iš Maskvos valstybinės Lenino vardo bibliotekos, Ukrainos Mokslų akademijos bibliotekos Kijevo, Charkovo universiteto bibliotekos, Lvovo universiteto bibliotekos ir SSRS mokslų akademijos bibliotekos Leningrade – yra išskirtinis, beprecedentinis ir didelės pagarbos vertas įvykis. Tai neeilinis atvejis tiek Lietuvos, tiek ir pasaulio kilnojamųjų kultūros vertybių judėjimo istorijoje. Lietuvos knygotyros mokslui šis aktas visų pirma svarbus tuo, kad buvo gražinta apie 13 000 knygų – spaudos paveldo objektų.

Tyrimo metu išaiškėjo, kad L. Vladimirovui šią akciją įvykdyti padėjo: 1) puikios žinios apie senąsias knygas, 2) geras Vilniaus universiteto bibliotekos ir jos fondų istorijos išmanymas; 3) asmeninės charakterio savybės – užsispyrimas, beatodairiškas savojo tikslo siekimas, diplomatiškumas; 4) tuometinė partinė jo padėtis ir 5) rusiška pavardė.

Susisteminius ir apibendrinus Vilniaus universiteto bibliotekos archyvo dokumentus bei remiantis L. Vladimirovo ir Vilniaus universiteto bibliotekos darbuotojų, dalyvavusių senųjų Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimo akcijose, prisiminimais, nustatyta, kad 1) ne visos iš Sovietų Sąjungos bibliotekų gražinamos knygos buvo perduotos Vilniaus universiteto bibliotekai, dalis jų atiteko Lietuvos mokslų akademijos bibliotekai; 2) dalis senojo Vilniaus universiteto bibliotekos kolekcijos knygų iki šiol yra Ukrainos mokslų akademijos bibliotekos Kijeve bei Rusijos mokslų akademijos bibliotekos Sankt Peterburge (buvusi SSRS mokslų akademijos biblioteka Leningrade) fonduose. Todėl manytina, kad senųjų Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių gražinimo darbą reikėtų tęsti.

Galima tvirtai teigti, jog kultūros paveldo judėjimo istorijoje nėra žinoma daug tokių atvejų, kai į senąsias saugojimo vietas būtų gražintas toks didelis kiekis kadaise šiai institucijai priklausiusių kilnojamųjų kultūros vertybių.

BIBLIOGRAFINIŲ NUORODŲ SĄRAŠAS

Šaltiniai

1. *Aktai ir atsiskaitomieji raštai apie 1957 m. bibliotekinius knygų įsigijimą, pirkimą ir gavimą dovanai*. Vilnius, 1957. Lietuvos mokslų akademijos archyvas. Lietuvos TSR mokslų akademija, Centrinė biblioteka, nr. 612, fondo nr. 10, saugojimo vieneto nr. 228, 28 lapai.
2. *Aktai ir atsiskaitomieji raštai apie 1957 m. bibliotekinius knygų įsigijimą, pirkimą ir gavimą dovanai*. Vilnius, 1957. Lietuvos mokslų akademijos archyvas. Lietuvos TSR mokslų akademija, Centrinė biblioteka nr. 612, fondo nr. 10, saugojimo vieneto nr. 307, 73 lapai.
3. *Iš Ukrainos TSR Mokslų akademijos viešosios bibliotekos Kijeve gražintų senojo Vilniaus universiteto bibliotekos knygų aktai ir sąrašai*. Vilnius, 1958. Vilniaus universiteto archyvas, byla nr. F47-710.
4. *Knygų gražinimo iš kitų bibliotekų klausimu*. Vilnius, 1960. Vilniaus universiteto archyvas, byla nr. F47-792.
5. *Knygų gražinimo iš kitų bibliotekų klausimu*. Vilnius, 1961. Vilniaus universiteto archyvas, byla nr. F47-896.
6. *Knygų gražinimo iš kitų SSRS bibliotekų Vilniaus universiteto bibliotekai klausimu*. Vilnius, 1959. Vilniaus universiteto archyvas, byla nr. F47-766.
7. *Knygų gražinimo Vilniaus universitetui klausimu*. Vilnius, 1956. Vilniaus universiteto archyvas, byla nr. F47-578.
8. *Knygų perduotų Vilniaus universiteto bibliotekai iš SSRS mokslų akademijos bibliotekos Leningrade, aktai ir sąrašai*. Vilnius, 1956. Vilniaus universiteto archyvas, byla nr. F47-579.
9. *Laiškas į SSRS Komunistų Partijos sekretorių N. Chruščiovą*. Vilnius, 1956. Vilniaus universiteto archyvas, byla nr. F47-525.
10. *Pirmosios lietuviškos knygos gražinimo dokumentacija*. Vilnius, 1956. Vilniaus universiteto archyvas, byla nr. F47-563.
11. *Pokalbio su I. Petrauskiene jos namuose Vilniuje 2007 m. kovo 11 d. garso įrašas*. Autorės archyvas, garsajuostė.
12. *Pokalbio su T. Gustiene Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje 2007 m. balandžio 4 d. garso įrašas*. Autorės archyvas, garsajuostė.
13. *Pokalbis su V. Tavoru Vilniaus universiteto bibliotekoje 2006 m. gruodžio 7 d.* Autorės užrašai.

14. *Senienų muziejaus eksponatų grąžinimo iš Maskvos valstybinio istorinio muziejaus susirašinėjimo medžiaga*. Vilnius, 1956. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius.
15. *Susirašinėjimas dėl senojo Vilniaus universiteto fondų grąžinimo*. Vilnius, 1956 m. gegužės 8 d. – 1962 m. kovo 31 d. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, 92 lapai.
16. *Vilniaus universiteto išvežtų ir išgrobstytų vertybių grąžinimo byla*. Vilnius, 1987. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius.
17. *1963 m. spalio 29 d. laiškas iš Lvovo I. Franko vardo universiteto mokslinės bibliotekos, atsakymas į 1963 m. spalio 5 d. Vilniaus universiteto bibliotekos laišką*. Vilnius, 1963. Vilniaus universiteto archyvas, byla nr. F47-405.

Literatūra

18. AKSTINAITĖ, Eglė. Levo Vladimirovo asmeninė biblioteka. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 1–21.
19. AKSTINAITĖ, Eglė. Levo Vladimirovo profesinių ir mokslinių interesų raida. *Knygotyra*, t. 47, 2006, p. 48–74.
20. AUKŠTAITYTĖ, Nika. Adventures of a book hunter. *Lithuania in the world*, 1997, vol. 5, no. 3, p. 34-36.
21. AUKŠTAITYTĖ, Nika. Kaip profesorius Levas Vladimirovas grąžino Vilniaus universiteto bibliotekos lobius. *Lietuvos aidas*, 1997 gegužės 7, p. 1, 15.
22. BĖKŠTA, Arūnas. Kaip susigrąžinti Lietuvos kultūros turtus? *Mokslas ir Lietuva*, 1990, nr. 1, p. 117–118.
23. Biografijų žodynas „Lietuvos knygos veikėjai“. *Knygotyra*, t. 37, 2001, p. 1–42. [žiūrėta 2007 m. balandžio 5 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.leidykla.vu.lt/inetleid/knygot/37/apzv1.pdf>>.
24. *Bibliotekininkystei reikia pašaukimo ir meilės...: atsiminimai apie Levą Vladimirovą*. Sudarytoja Audronė Glosienė. Vilnius, 2005. ISBN 9986-19-796-1.
25. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Kaip Mažvydas grįžo į Vilnių. *Literatūra ir menas*, 1997 sausio 4, p. 3, 14.
26. BRENSZTEJN, Michał. *Biblijoteka Uniwersytecka w Wilnie do roku 1832-go*. Wilno, 1922.
27. BUMBLAUSKAS, Alfredas. Levas Vladimirovas (1912 03 11 [02 27] – 1999 02 20) *Lietuvos istorijos studijos*, 2000, t. 8, p. 123.

28. CLIFFORD, James. *Kultūros problema: XX amžiaus etnografija, literatūra ir menas*. Vilnius, 2006. ISBN 9986-39-439-2.
29. DAGYTĖ, Ina. Pas Knygių. *Gimtasis Kraštas*, 1997, nr. 9, p. 27–28.
30. GALAUNĖ, Paulius. *Lietuvos kultūros turtų likimas*. Čikaga, 1985.
31. GALAUNĖ, Paulius. Kurių kultūros turtų esama Rusuos. *Lietuva*, 1920 lapkričio 24, nr. 257.
32. GALAUNĖ, Paulius. Kurių kultūros turtų esama Rusuos. *Lietuva*, 1920 lapkričio 25, nr. 258.
33. GALAUNĖ, Paulius. Rusijos pagrobtų Lietuvos kultūros turtų likimas lenkų šviesoje. *Lietuva*, 1924 lapkričio 11, nr. 255.
34. GALAUNĖ, Paulius. Rusijos pagrobtų Lietuvos kultūros turtų likimas lenkų šviesoje. *Lietuva*, 1924 lapkričio 12, nr. 256.
35. GALAUNĖ, Paulius. Rusijos pagrobtų Lietuvos kultūros turtų likimas lenkų šviesoje. *Lietuva*, 1924 lapkričio 13, nr. 257.
36. GALAUNĖ, Paulius. Rusijos pagrobtų Lietuvos kultūros turtų likimas lenkų šviesoje. *Lietuva*, 1924 lapkričio 14, nr. 258.
37. ФАДЕЕВ, Е. Охотник за книгами. *Правда*, 1974 gruodžio 31, p. 6.
38. FEIGELMANAS Nojus. Rūpėjo lietuviškų knygų likimas. *Tarp knygų*, 1997, nr. 3, p. 22–24.
39. Lietuvai gražintas XV a. rankraštis. [žiūrėta 2007 m. sausio 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=11845030&categoryID=427702&ndate=1169071200>.
40. Kaip Lietuvai buvo sugražinta Pirmoji lietuviška knyga. *Donelaičio žemė*, 1999, kovas.
41. KAWECKA-GRYCZOWA, Alodia. *Biblioteka ostatnego Jagiellona: Pomnik kultury renesansowej*. Wrocław, 1988. ISBN 83-04-02446-2.
42. KIAUPA, Zigmantas ir kt. Kaip gražinsime kultūros vertybes: [dėl Lietuvos kultūros vertybių gražinimo iš Rusijos: pokalbis]. *Atgimimas*, 1994 liepos 6, p. 1–3.
43. KIAUPA, Zigmantas ir kt. Ar atgausime išgrobstytas kultūros vertybes?: [diskusija] *Kultūros barai*, 1993, nr. 6, p. 37–41.
44. KIAUPA, Zigmantas. *Lietuvos kultūros vertybių kelionės iki 1990 m.* Vilnius, 2006. ISBN 9955-699-43-4.
45. KIZELYTĖ, Laima. Knyga nėra daiktas. *Kultūros barai*, 1987, nr. 3, p. 3–6.
46. *Knygotyra*: enciklopedinis žodynas. Vilnius, 1997. ISBN 9986-02-352-1.

47. „Knygotyros“ enciklopedinio žodyno papildymai: biogramos. *Knygotyra*, t. 36, 2000, p. 319–343.
48. KNOLL, Adolf. Profesor Levas Vladimirovas by se letos dožil 90 let (Šiomet profesorius Levas Vladimirovas būtų sulaukęs 90 metų). [žiūrėta 2006 m. gruodžio 7 d]. Prieiga per internetą: <<http://knihovna.nkp.cz/Nkkr0201/0201059.html>>.
49. Könvyek Sarospatokban (Knygos iš Sarospatoko). [žiūrėta 2006 m. lapkričio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.tataljuk-ki.hu/index.php/article/articleprint/511/1/9/>>.
50. KOWALSKI, Wojciech. Types of claims for Recovery of lost cultural property, published by Blackwell Publishing. *Museum International*, no. 228 (vol. 57, no. 4, 2005), p. 85-101. ISSN 1350-0775.
51. MACEVIČIŪTĖ, Elena. *Levas Vladimirovas: bibliografijos rodyklė*. Vilnius, 2002. ISBN 9986-19-452-0.
52. *Mokslinės bibliotekos metraštis, 1957*. Redakcinė kolegija: S. Vaidinauskaitė, I. Vaitkevičiūtė ir L. Vladimirovas. Vilnius, 1958.
53. *Mokslinės bibliotekos metraštis 1958-1959*. Vilnius, 1961.
54. *Mokslinės bibliotekos metraštis 1972*. Vilnius, 1989.
55. PETRAUSKIENĖ, Irena. Įdomi ir vertinga kolekcija. Iš *Mokslinės bibliotekos metraštis, 1958-1959*. Vilnius, 1961, p. 143–150.
56. Putin se bude v Praze věnovat ekonomice i kultuře (Prahoje Putinas skirs dėmesį ekonomikai ir kultūrai). [žiūrėta 2006 m. lapkričio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.jaromirstetina.cz/media/unor-2006/putin-se-bude-v-praze-venovat-ekonomice-i-kulture.html>>.
57. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. Levo Vladimirovo gyvenimo ir veiklos bruožai. *Knygotyra*, t. 15 (22), 1 sąs., p. 3-11.
58. RAMANAUSKAITĖ, Egidija. *Šiuolaikinės kultūros fenomenų tyrinėjimas: metodinė mokymo priemonė*. Kaunas, 2002. ISBN 9955-530-19-7.
59. РАСТОРГУЕВ, Алексей. Военнопленное искусство. *Литературная газета*, 1991, birželio 26, p. 5.
60. RIENECKER, Lotte, Jørgensen Peter Stray. *Kaip rašyti mokslinį darbą*. Vilnius, 2003. ISBN 9955-445-65-3.
61. TREČIAKAUSKAS, Kęstutis. Keli Universiteto bibliotekos unikumai. *Švyturys*, 1978, nr. 22.

62. Unesco kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu konvencija, priimta 1954 m. gegužės 14 d. Hagoje. [žiūrėta 2007 m. sausio 15 d.] Prieiga per internetą:
<<http://www.unesco.lt/kultura/konvencijos/konfliktometukonv/>>.
63. 1970 Unesco nelegalaus kultūros vertybių įvežimo, išvežimo ir nuosavybės teisės perdavimo uždraudimo priemonių konvencija, priimta Unesco Generalinės Konferencijos šešioliktoje sesijoje, Paryžiuje, 1970 m. lapkričio 14 d. [žiūrėta 2007 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.unesco.lt/kultura/konvencijos/teisesperdavimouzdraudimokonvencija/>>.
64. *Vilniaus universiteto istorija, 1579–1994*. Vilnius, 1994. ISBN 9986-09-047-4.
65. *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis, 1991*. Vilnius, 1993.
66. *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis, 1995*. Vilnius, 1997.
67. *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis, 1999*. Vilnius, 2000.
68. *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis, 2004*. Vilnius, 2005.
69. VLADIMIROVAS, Levas. *Apie knygas ir bibliotekas*: straipsnių rinkinys. Vilnius, 2002. ISBN 9986-19-453-9.
70. VLADIMIROVAS, Levas. Dar viena knygų kolekcija grįžta į Lietuvą. *Literatūra ir menas*, 1956 lapkričio 3, p. 1.
71. VLADIMIROVAS, Levas. Gražus draugystės gestas. *Literatūra ir menas*, 1956 birželio 9, p. 1.
72. VLADIMIROVAS, Levas. Iš bibliotekų Lietuvoje istorijos. *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, t. 4, 1964, p. 220–222.
73. VLADIMIROVAS, Levas. Iš bibliotekininko prisiminimų. *Mokslas ir gyvenimas*, 1982 nr. 2, p. 16–18.
74. VLADIMIROVAS, Levas. Kaip man teko ieškoti senų leidinių. *Šviesa*, 1967, nr. 1, p. 26–31.
75. VLADIMIROVAS, Levas. Knygos gražinamos universitetui. *Tiesa*, 1956 gruodžio 23, nr. 299.
76. VLADIMIROVAS, Levas. Mano gyvenimo pašaukimas. [Užrašė] V. Žukas. *Bibliotekų darbas*, 1987, nr. 2, p. 20–23.
77. VLADIMIROVAS, Levas. Pirmosios bibliotekos Lietuvoje. *Bibliotekų darbas*, 1957, nr. 1, p. 9-19.
78. VLADIMIROVAS, Levas. Senųjų knygų kolekcijos. *Kultūros barai*, 1982, nr. 2, p. 53–55.
79. VLADIMIROVAS, Levas. *Vilniaus universiteto biblioteka*. Vilnius, 1958.

80. VLADIMIROVAS, Levas. 400 metų kultūros, švietimo ir mokslo tarnyboje. Iš *Kultūrų kryžkelėje*. 1970, Vilnius, p. 5–88.
81. ВЛАДИМИРОВАС, Левас. Когда же восторжествует справедливость? *Вильнюс*, 1992, nr. 9, p. 153–163.
82. ВЛАДИМИРОВАС, Левас. Найден редчайший экземпляр первой литовской книги. *Советская Литва*, 1957 sausio 16, p. 3.
83. ВЛАДИМИРОВАС, Левас. Яркое проявление дружбы народов. *Советская Литва*, 1956 birželio 9, p. 3.
84. ŽILAITYTĖ, Dalia. Knygos riteris. *Atgimimas*, 1991 vasario 20.
85. ŽILEVIČIUS, Leonidas. Susigražinti kultūros palikimą. *Pergalė*, 1989, nr. 2, p. 143–154.
86. ŽUKAS, Vladas. Knygos ir bibliotekų istorijos tyrinėtojas. *Bibliotekų darbas*, 1982, nr. 2, p. 17–20.

SUMMARY

MA thesis “The Return of Vilnius University’s Historic Collections (1956–1959)” discusses the process of repatriation of Vilnius University’s historic collections, initiated by Professor L. Vladimirov in 1956–1959, and evaluates the significance of this process in the context of relocation of cultural heritage in the 20th and 21st centuries. The subject of the thesis is exceptional in that it is a reconstruction of a process that has very few equivalents in the cultural history of Lithuania.

The purpose of this MA thesis was to draw a systematic and comprehensive reconstructed picture of the process of repatriation of Vilnius University’s collections and to reveal and evaluate its significance to Lithuanian culture. The research was based on published and unpublished material. In order to achieve the said purpose, the following tasks were set: 1) systematize historiographic sources on the relocation of Vilnius University library’s collections to Russia; 2) present an analysis of the origins and reasons of the process initiated by L. Vladimirov; 3) analyze published and unpublished sources on the return of Vilnius University’s collections from Moscow, Kiev, Lvov, and Harkov; 4) evaluate the significance of L. Vladimirov’s effort in the context of relocation of printed heritage in the 20th and 21st centuries.

The following research methods were used to accomplish the tasks: 1) historical; 2) interpretative; 3) empirical analysis. Historical method was applied in order to present a general reconstruction of the process of repatriation of Vilnius University’s collections, while empirical analysis helped to reveal cultural phenomena and their significance.

After the reconstruction of the process of repatriation and based on data collected from archival documents and published sources, it was estimated that, according to published sources, in 1956-1959, 12609 old books were returned to Vilnius University’s library. However, unpublished sources give a figure of 12518 old books. Since there was no possibility to verify data on books returned from USSR’s Academy of Sciences in Leningrad in 1959, these books were not included in the total number of returned items.

The following conclusions were drawn: the process initiated by L. Vladimirov was a unique and unprecedented event that deserves all due respect; L. Vladimirov’s success lay in his deep knowledge of old books in general and Vilnius University’s collections in particular, his personal characteristics, his position in the Communist Party, and his Russian surname. Also, the research of Vilnius University library’s archives revealed that not all old books were returned to Vilnius University. Some of them are still deposited in other countries, therefore further research is

desirable. Furthermore, the history of relocation of world's cultural heritage does not provide with any other example when such a large quantity of movable cultural valuables were returned to its original owner.